

FAS
ÜLKE RAPORU

Hazırlayan : **Evren SUBAŐI**
Ankara - April, 2011

T.C. BaŐbakanlık
Dış Ticaret MüsteŐarlıĐı
İHRACATI GELİŞTİRME ETÜD MERKEZİ

FAS

Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeler

Temel Sosyal Göstergeler

Resmî Adı	Fas Krallığı
Yüzölçümü	710.850 km ²
Nüfusu	32 milyon
Başkent	Rabat
Başlıca Şehirleri	Rabat, Kasablanka, Fes, Marakeş, Tangier, Kenitra
İklim	Kıyı şeridi ılıman iç kesimler ise oldukça sıcaktır. En sıcak ay Ağustos en soğuk ay ise Ocak Ayı'dır. Kıyılarda Akdeniz İklimi, iç kesimlerde ise karasal iklim görülmektedir.
Dili	Arapça (Resmî Dil) Fransızca (iş, hükümet ve diplomasi dili)
Ölçü sistemi	Metrik Sistem.
Para Birimi	Dirham
Zaman Dilimi	GMT+0 (Yaz saati uygulamasında ülkemiz saatinden 3 saat geride, kış saati uygulamasında 2 saat geride)

Kaynak: Economist Intelligence Unit, Morocco Country Report 2011

Temel Ekonomik Göstergeler

	2010a	2011b	2012b
GSYİH (milyon \$)	91,935	97,167	103,639
Kişibaşı GSYİH (Satın Alma Gücü Paritesi)	4.666	4.863	5,132
GSYİH artışı (%)	3,2	3,6	4,4
İşsizlik Oranı (ort)	9,8	9,9	9,7
Tüketici Fiyat Enflasyonu (ort)	1,4	3,0	2,7
İhracat fob (ABD \$ milyar)	16,3	17,7	19,0
İthalat fob (ABD \$ milyar)	34,6	36,5	37,1
Cari İşlemler Dengesi (ABD \$ milyar)	-7,7	-7,9	-6,0
Dış Borç (yıl sonu; ABD \$ milyar)	22,8	23,9	24,9
Döviz Kuru DH:ABD \$ (ort)	8,37	8,44	8,48

Kaynak: Economist Intelligence Unit, Morocco Country Report 2011

a. Beklenti b. Tahmini

Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar

ABEDA, AfDB, AFESD, AMF, AMU, EBRD, FAO, G-77, IAEA, IBRD, ICAO, ICC, ICt, ICRM, IDA, IDB, IFAD, IFC, IFRCS, IHO, ILO, IMF, IMO, IMSO, Interpol, IOC, IOM, IPU, ISO, ITSO, ITU, ITUC, LAS, MIGA, MONUC, NAM, OAS (gözlemci), OIC, OIF, OPCW, OSCE (partner), Paris Club (associate), PCA, UN, UNCTAD, UNESCO, UNHCR, UNIDO, UNOCI, UNWTO, UPU, WCO, WFTU, WHO, WIPO, WMO, WTO

Genel Bilgiler

Coğrafi Konum

Kuzey Afrika'da yer alan ülkenin Atlantik Okyanusuna ve Akdeniz'e kıyısı bulunmaktadır. Fas, Cezayir ve Batı Sahra arasında yer almaktadır.

Siyasi ve İdari Yapı

Fas 1956 yılına kadar Fransa hakimiyeti altında kalmış, aynı yıl bağımsızlığını ilan etmiş ve ülkede anayasal monarşi kurulmuştur. Ancak ülke geçmişi 9. Yüzyıla kadar dayanmaktadır.

Fas Krallığı 1996 yılında kabul edilen 4. Anayasasına göre, kendisini; devlet dini İslam, Resmi dili Arapça olan bir demokratik monarşi olarak tanımlamaktadır.

Kral kanun koyucu aynı zamanda da dini ve ahlaki bir lider konumundadır. Kral, Başbakanı hükümet üyeleri, ordu komutanlarını ve üst düzey yetkilileri kendisi atamaktadır. Parlamantonun yetkileri sınırlıdır. Modern Fas'ın kurucusu kabul edilen Kral II. Hasan 1999 yılında ölmüş yerine büyük oğlu Kral VI. Mohammed olarak tahta geçmiştir.

Arap dünyasının diğer ikinci nesil kralları gibi VI. Mohammed' de ülkedeki modernleşme çalışmalarına katkıda bulunmaya söz vermiştir. Yeni kralın öncelikle odaklandığı nokta başta AB olmak üzere Fas'ın uluslararası ilişkileri olmuştur. Tahta çıktığından bu yana yapılan genel seçimlerde Kralın, mevcut hükümetlere destek verdiği görülmektedir. Önümüzdeki dönemde Fas'ta politik sistemin istikrarını sürdürmesi beklenmektedir.

Ülkede muhalif partiler hükümeti eleştirme hakkına sahiptir ancak, monarşinin, İslam'ın ve Batı Sahra sorununun eleştirilmesi yasaktır.

2004 yılı başında kadınların evlilik, boşanma ve çocuklar üzerindeki haklarını güçlendiren yeni medeni kanun "Moudwana" kabul edilmiştir.

Fas'ta istikrarlı bir politik sisteme ek olarak güvenli bir yaşam ortamı vardır. Yabancılar kabul görmekte, iş adamları rahat hareket edebilmektedir.

Nüfus ve İşgücü Yapısı

Çorak ya da çöl bölgelerinin hemen hemen ıssız olmasına karşın Akdeniz kesimi ovaları ve Atlas Okyanusu'na yakın kuzey kesimlerdeki ovalar oldukça yoğun nüfus barındırmaktadırlar. Nüfusun büyük bölümü Berberi ve Araplardan oluşmaktadır.

Demografik profil ülkenin genç bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. 15 yaşın altındaki nüfus toplam nüfusun %31'ine karşılık gelmektedir. Ülkede yaşayan yabancılar genellikle Fransız, İtalyan ve İspanyollardan oluşmaktadır. 1,7 milyon Faslı yurtdışında yaşamaktadır. Bunların çoğunluğu Avrupa ülkelerinde yaklaşık yarısı Fransa'da ikamet etmektedir.

Kuzey Fas'ın Atlas Okyanusu'nu kesiminde, özellikle Kasablanca-Kenitra ve Fas-Rabat eksenlerinde şehirleşme yoğunudur. Şehirleşme hızla artmaktadır. Nüfus artışı hızlıdır. 20. yüzyılın başında Fas'ın nüfusu 5 milyondan az iken 1954 yılında 10 milyona ulaşan nüfus 1985-1990 yıllarında 22 milyona ulaşmıştır. Fas nüfusunun günümüz itibarıyla 31 milyon civarında olduğu belirtilmektedir.

İşsizlik önemli bir sorun olarak görülmektedir. Diğer taraftan işsizlik oranı 2002 yılında % 11 civarında iken 2009 yılında yaklaşık % 9 oranına geldiği görülmektedir. İşsizlik şehirlerde (%14,5) ve 15-24 yaş arası genç nüfus arasında daha yoğun olarak (% 31,6) görülmektedir.

Genel Ekonomik Durum

Ekonomik Yapı

Dünyanın en büyük fosfat yataklarına sahip olan Fas, ekonomisini tarım, imalat, balıkçılık ve turizm sektörü gelirleri ve dış ülkelerde çalışan Faslıların ülkeye getirdikleri dövizlerle ayakta tutmaktadır.

1980'li yıllardan itibaren Fas, IMF ve Dünya Bankası ile işbirliği içinde başarılı bir ekonomik reform sürecine girmiş, bu çerçevede, dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi, yeni yatırım kanunu, özelleştirme programı ve bankacılık sisteminin iyileştirilmesine gidilmiştir. Fas ekonomisinin son 10 yılda tarım ve fosfat sektörlerine olan bağımlılığı azalarak imalat ve hizmet sektörlerinin GSYİH'daki payları artmıştır. GSYİH, tarım sektörünün performansına göre yıllar itibarıyla değişkenlik göstermektedir.

Hükümetin önceliği işsizlik oranını düşürmek ve ekonomik durgunluğa bağlı olarak artan fakirliği azaltmaktır.

Ülkede ekonomik aktivite Kasablanka ve Rabat etrafında yoğunlaşmıştır. Hükümet, az nüfuslu bölgelerdeki iş imkanlarını geliştirmek amacıyla yatırım teşvikleri uygulamaktadır. Çeşitli önlemlere karşın köyden kente göç önlenememektedir.

2011 - 2015 yılları arasında GSYİH'nın yıllık ortalama % 4,7 oranında büyümesi tahmin edilmektedir. 2010 yılında büyüme % 3,2 oranında gerçekleşmiştir.

Ekonomi Politikaları

Fas, 1995 yılından bu yana Dünya Bankası tarafından önerilen bir ekonomik programı yürütmektedir. Ülkedeki sosyal ve ekonomik eşitsizliğin büyümedeki en önemli engel olduğu belirtilmektedir. Orta ve uzun vadeli hedefler içeren Dünya Bankası programı yıllık ortalama büyümenin %5-6 düzeyinde gerçekleşmesi gerektiği yönündedir. Diğer taraftan ülkenin serbest piyasa ekonomisine geçmesine

kuşku ile bakan bir kesim de bulunmaktadır. Fas firmalarının özellikle Avrupa'dan gelecek rekabet karşısında zayıf kalmalarından korkulmaktadır. Hükümet iş çevrelerinin modernizasyonu konusunda bir kampanya başlatmıştır.

Turizm gelirleri ülkenin en önemli döviz girdi kaynağı konumundadır. Diğer önemli döviz kaynakları yurt dışında çalışan Fas'lı işçilerin gönderdikleri dövizler ve fosfat ihracatından elde edilen gelirlerdir.

Para birimi Dirham olup, Dirham'ın değeri Euro ve Dolardan oluşan bir sepet üzerinden hesaplanmaktadır.

2009 yılında çıkarılan Finans Yasası ile kamu yatırımlarının artırılması amaçlanmıştır. Örneğin, çocuk başına verilen aile yardımı 150 DH'den 200 DH'ye çıkarılmış ayrıca kamu çalışanlarının maaşlarında artırıma gidilmiştir.

Hükümetin bazı ürünler üzerindeki fiyat kontrolleri giderek azalmakla birlikte sosyal baskılar nedeni ile bazı gıda ve sağlık ürünleri ile eğitim materyali hali hazırda sübvansede edilmektedir.

Ekonomik Performans

Fas orta gelir düzeyinde bir ülke olarak kabul edilmektedir. Kişi başı milli gelir 2002 yılında 1.386 \$ iken 2009 yılında 4.597 \$ olmuştur.

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın yaklaşık üçte ikisi hizmetler sektörüne dayanmaktadır. İmalat sektörü GSYİH'nin yaklaşık % 13'ünü, tarım sektörü ise GSYİH'nin yaklaşık % 12'sini oluşturmaktadır. Madencilik sektörü ise GSYİH'nin yaklaşık % 4'ünü oluşturmaktadır.

Dış borç yükünün fazla olmaması nedeniyle yaşanan küresel ekonomik krizden göreceli olarak daha az etkilenmiştir. Orta vadede ekonominin güç kazanması beklenmektedir.

Bölgesel Eğilimler

AB ile Fas Krallığı Ortaklık Anlaşması 15 Ekim 1995'te imzalanmış ve 1 Mart 2000'de yürürlüğe girmiştir. Bahsekonu Anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile birlikte sanayi ürünlerinde tedrici olarak gümrük vergileri ve eş etkili vergiler 1 Mart 2012'de tamamen sıfırlanmış olacaktır. Tarım ürünlerinde ise belirli ürünlerde için belirtilen kota ve tarifelerin dikkate alınmasında uzlaşmıştır. Ayrıca, AB-Fas Ortaklık Anlaşması kapsamında, ileri tarım tavizleri müzakereleri 14 Aralık 2009 tarihinde sonuçlanmıştır.

Ülkemiz ile Fas Krallığı arasında 7 Nisan 2004 tarihinde akdedilen STA 1 Ocak 2006 tarihinde yürürlüğe girmiş olup, Anlaşmaya ekli Protokol hükümlerine göre uygulanan gümrük vergi oranlarının karşılıklı olarak iki ülke arasında tedricen indirilmesi 1 Ocak 2015'te tamamlanacaktır. Türkiye-Fas STA Ortak Komitesi'nin ilk toplantısı 11-12 Mayıs 2009 tarihlerinde Rabat'ta gerçekleştirilmiştir.

ABD ve Fas arasında 2004 yılı Haziran ayında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (Agadir Agreement) yürürlüğe girmiştir.

Fas, ayrıca Ürdün, Mısır ve Tunus ile dördü bir Serbest Ticaret Anlaşması imzalamış bulunmaktadır.

Arap-Magreb Birliği (Arab Maghreb Union-UMA); 1989 yılında kurulmuş olup, Cezayir, Libya, Fas, Moritanya ve Tunus'tan oluşmaktadır. Amacı uzun dönemde bir serbest ticaret alanı oluşturmaktır. Birliğin fiiliyatta işlemediği görülmektedir. UMA ülkelerinin toplam ticaret hacmi 137 milyar \$ seviyesinde olmasına rağmen bunun sadece % 2'si UMA ülkelerinin karşılıklı ticareti ile gerçekleşmektedir.

Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi (GAFTA); anlaşması 18 Arap ülkesi tarafından imzalanarak, 1 Ocak 1998 yılında yürürlüğe girmiştir. İlk etapta serbest ticarete geçişin her yıl %10 gümrük indirimi yapılarak 2008 yılında tamamlanması öngörülmüş olmakla birlikte, daha sonra, son iki tarife indirimi % 20 uygulanarak 2005 yılı başından itibaren gümrükler tamamen sıfırlanmış ve ticaretin serbestleştirilmesi kabul edilmiştir. Bir ürünün GAFTA'nın sağladığı tercihli muameleden yararlanabilmesi için Ticaretin Kolaylaştırılması ve Geliştirilmesi Anlaşması ile belirlenen menş kurallarına uyması zorunluluğu vardır.GAFTA üyesi ülkeler; Bahreyn, B.A.E., Fas, Filistin, Irak, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Sudan, Suriye, Suudi Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün ve Yemen'dir.

► Sektörler

Tarım ve Hayvancılık

Ülkenin kıyı kesimleri tarıma uygun bir iklim ve toprak yapısına sahiptir. Balıkçılık önemli bir gelir kalemidir. Tarımsal üretimin verimliliği hava koşulları ile yakından ilgilidir.

Tarım sektörü iş gücünün % 40'ını (kadın iş gücünün %60'ı) istihdam etmekte olup, son yıllarda GSMH'nin %11-18'ni oluşturmaktadır. Fas'da 8,7 milyon hektar ekili alan bulunmaktadır. Ülkede ihracata yönelik üretim yapan modern ve büyük ölçekli çiftlikler bulunmaktadır. Söz konusu modern çiftlikler, şarap ve narenciye üretiminin %15'ini karşılamaktadır. Başta gelen tarım ürünleri, tahıl, baklagiller, zeytin ve narenciye olarak sıralanabilir. Sektör, yaşlılara bağımlı olduğundan tarım sektörünün verimi, vıldan vıla deâişkenlik göstermektedir. Özellikle düşük mekanizasyon oranı, düşük

gübre kullanımı ve sık sık kuraklık yaşanması tarım sektörünü olumsuz etkileyen en önemli faktörlerdir.

Faş, süt ürünleri konusunda kendi kendine yeterli olup tahıl, şeker, yağ ve çay ise ithal edilmektedir. Diğer taraftan, meyve suyu, şarap, kurutulmuş ürünler, zeytin ve kapari ihracata yönelik olarak üretimleri desteklenen ürünlerdir. En önemli tarımsal ihracat ürünleri; narenciye, domates, taze patates, şaraplık üzüm olan Fas'da zeytin ve zeytin yağı üretimi hem yurtiçi tüketim, hem de ihracata yönelmektedir. Fas tarım ürünleri, AB piyasasında daha kaliteli ürünler sunan Yunanistan, İspanya ve Türkiye kaynaklı tarım ürünleri ile rekabet içindedir.

Ülkedeki ormancılık sektörü, 5 milyon hektar ormanlık bölge bulunmasına rağmen yeterince gelişmemiştir. Halihazırda 27 balıkçılık limanı bulunan ülkede yeni balıkçılık limanlarının yapımı gündemde olup, sektör gelecek vaad eden bir sektör olarak görülmektedir.

Tarım sektörü en fazla koruma tedbirlerinin alındığı sektördür.

Sanayi

1993 yılından itibaren devlet, çimento, demir, çelik gibi ağır sanayilerdeki hisselerinin bir bölümünü özelleştirmiştir. 1982 yılında çıkarılan yatırım kanunu, 1988'de iyileştirilmiş ve bu şekilde sanayi sektöründeki yatırımlar teşvik edilmiştir. Kasablanka, imalat sanayi sektöründe önemli bir merkezdir. Düşük verimlilik oranları ile yüksek işçi ve enerji ücretleri imalat sektörünü olumsuz etkileyen faktörler olmaya devam etmektedir.

Gıda işleme sektöründe konserve meyve, balık, un ve bitkisel yağlar başta gelmektedir. Hem ihracat (konserve meyve, sebze ve balık) hem de iç tüketim (un, şeker, bitkisel yağ) için üretim yapılmaktadır. Gıda işleme sektöründe yabancı sermaye ilgisi düşük düzeydedir. Fas'da 13 şeker pancarı fabrikası, üç konserve fabrikası ve toplam üretim kapasiteleri 534.000 ton olan 5 adet şeker rafinerisi bulunmaktadır.

Tekstil sektörü ekonomik büyüme içinde önemli bir paya sahiptir. Ülkenin en önemli ihracat sektörü olan tekstil; Hindistan ve Çin gibi Uzak Doğu ülkelerinden yoğun bir rekabet ile karşı karşıya kalmıştır. İplik ve kumaş gibi hammaddeler ve ara ürünler ithal edilmekte, bitmiş ürün olan hazır giyim ürünleri ise ihracat edilmektedir.

Şeker sektörü özelleştirilmek istenmiş; ancak şeker pancarı üretimine uygulanan teşviklere devam edilmesi kararı nedeniyle bu konuda bir erteleme olmuştur.

Ülkedeki ilaç sektörü hızlı bir büyüme göstermekte ve iç ihtiyacın %80'ini karşılamaktadır. İlaç sektöründen elde edilen ciro 376 milyon \$'a ulaşmıştır. Sektördeki üretim ağırlıklı olarak lisans altında yapılmakta olup, AB ülkelerinden yapılan hammadde ithalatına bağlıdır. Üretim büyük bölümü iç pazarda tüketilmekte olup, küçük bir bölümü Libya, Fransa, Cezayir ve Tunus'a ihracat edilmektedir.

Kimya sanayi ağırlıklı olarak, fosfatın işlenmesine dayalıdır. Fas, dünyadaki en büyük fosforik asit üreticisi ve ihracatçısıdır. Son dönemde, fosfat kimyasalları sanayiinde üretim ve işleme hacminin artırılması amacıyla Fransa, Belçika, Hindistan ve Pakistan'lı ortaklar ile "ortak teşebbüs" oluşumuna gidilmektedir.

Elektrik-Elektronik Sanayi

70'li yıllardan bu yana özellikle elektrik ve telefon kabloları ile elektronik parçalar alanında kurulan yeni ve modern firmalarla, elektrik ve elektronik sanayi çok önemli bir gelişme kaydetmiştir. Son 10 yılda ise, elektrik motorları, transformatörler, pil ve akülerin yanısıra, buzdolabı, çamaşır makinesi, aydınlatma cihazları da sektörün üretim yelpazesinde yer almaya başlamıştır.

Fas'ta bu sektörde yatırım yapmış yabancı firmalar arasında Alstom, Legrand, St Micro Electronics, Valtronic, Westinghouse ve Thales Microsonic sayılabilmektedir. İhracatın yaklaşık yüzde 90'ı Fransa'ya gerçekleştirilmektedir.

Madencilik

Madencilik sektörünün en önemli ayağı fosfat üretimidir. Fas, ABD ve Rusya Federasyonu'ndan sonra dünyadaki üçüncü büyük fosfat üreticisidir. Ülkedeki toplam fosfat rezervinin 58 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir. Son yıllarda ortalama fosfat üretimi 21-23 milyon ton, ihracat 10-12 milyon ton civarında gerçekleşmektedir. Fas, ham fosfat, fosforik asit ve gübre ihracatında dünyada ilk sırada yer almaktadır. Madencilik sektörünün %95'i fosfat üretimi olsa da ülkede fosfat dışında, gümüş, bakır, çinko ve kobalt üretimi de yapılmaktadır. Hükümet fosfat üretimini elinde tutmuş; ancak gümüş ve bakır madenlerini özelleştirmiştir. 1998 yılında hükümet, 200 milyar dolar değerinde 10 yıllık bir mineral (petrol ve gaz dahil) rezervlerini araştırma programı başlatmıştır. Bu şekilde, Fransız, İngiliz ve Güney Afrikalı uzmanlarla birlikte ülkenin % 80'i henüz keşfedilmemiş rezervlerinin ortaya çıkarılması için çalışmalar sürdürülmektedir.

Müteahhitlik Hizmetleri

İnşaat ve taahhüt sektörü ülke ekonomisinde GSYİH katkısı ve istihdam içindeki payı dikkate alındığında önemli bir sektör konumundadır.

Sektör büyüklüğü 2008 yılında ülkede üretilen toplam katma değer %7'sine denk gelen 35 milyar Dirhemlik (yaklaşık 3.5 milyar Euro) bir is hacmine ulaşmıştır. İstihdam içinde de: faal nüfusun yaklaşık

%7,5'luk kısmı diğer bir ifade ile 850.000 kişi sektörde çalışmaktadır.

Bu alanda faaliyet gösteren 5.000 firmanın %35'i Kazablanka, Rabat ve Kenitra şehirlerinde yoğunlaşmış olup yüzde 15'lik kısmı da Fes ve Meknes şehirlerinde yerleşiktir. Dolayısıyla bu beş şehir sektördeki kuruluşların yarıya yakınına barındırmaktadır.

İnşaat sektörünün en önemli alt bölümlerinden biri olan mühendislik alanında 5.000 kişinin istihdam edildiği 500 firma kayıtlı olarak faaliyet göstermektedir. Bu firmaların önemli bir bölümü ülkenin idari ve ekonomik başkentleri olan Rabat (%41) ve Kazablanka (%26) şehirlerinde yerleşiktir. Bu alanda ayrıca 650 firmada 24.000 kişinin istihdam edildiği inşaat malzemeleri alt sektörü bulunmaktadır. Sektörde faaliyet gösteren şirketlerin sermaye yapıları incelendiğinde ise sadece %5'inin 5 milyon Dirhemden (yaklaşık 500 bin Euro) fazla olduğu görülmektedir.

İnşaat sektörü son yıllarda, barajlar/enerji santralleri, yollar, sosyal konut projeleri, turizm yatırımları, limanlar gibi büyük ölçekli alt yapı projelerinin olumlu etkisi ile önemli bir gelişme kaydetmiştir. Çimento fabrikalarındaki kapasiteler dahil olmak üzere ülkede yapı inşaat malzemeleri üretiminde yaşanan artış da gelişmede etkin bir rol oynamıştır. Önümüzdeki döneme yönelik olumlu beklentiler nedeniyle ülkenin -Lafarge Maroc, Ciments du Maroc ve Holchim Maroc gibi- önemli ve yabancı sermaye katkılı büyük çimento şirketlerinin tamamı gelecek üç yıla dönük kapasite artırımı kararları almışlardır. Pazar lideri olan Lafarge Maroc'un tek başına 2007-2012 dönemi için 5-7 milyar Dirhem (500-700 milyon Euro) yatırım planı bulunmaktadır.

İlk olarak 2007-2008 yıllarında ortaya çıkan ve 2009 yılında derinleşen ekonomik krize rağmen sektörün ayakta kalmaya devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Konut sektöründeki göreceli yavaşlamaya rağmen 2009 yılında kamu yatırımlarının hız kesmemiş olması bu gelişmede önemli rol oynamıştır. Keza kamu yatırımları için önümüzdeki beş yıllık dönemde 283 milyar Dirhemlik (yaklaşık 25 milyar Euro) -pek de gerçekçi olmayan- bir kaynak tahsis edileceği açıklanmıştır.

Konut inşaatı özellikle şehirlerdeki "ekonomik konut" ihtiyacına paralel olarak son dönemde bir gelişme kaydetmiştir. Bununla birlikte finansman temini konusu toplu konut inşaatlarını yavaşlatan en önemli sorundur. Bu nedenle Fas devleti artan bir şekilde özel sektöre destek olmaktadır. Özel sektöre sağlanan finansal destekler yanında kamuda yapısal bir takım tedbirler de hayata geçirilmiş ve yedi ayrı kamu inşaat firması Al Omrane Holding çatısı altında sosyal toplu konut projelerinin daha etkin yürütülmesi hedefi doğrultusunda birleştirilmiştir. Ayrıca, 2003 yılından sonra hızlandırılan geçeköndü dönüşüm programları ve kamu-özel sektör işbirliği yaklaşımı dahilinde kamu arazileri indirimli bedelle özel inşaat firmalarına tahsis edilerek ekonomik konut inşaatı özendirilmektedir.

Alınan tedbirlerin bir sonucu olarak yabancı sermayenin konut üretimine ilgisi giderek artmaktadır. Sektör turizmden sonra ülkenin yabancı sermaye girişi olan ikinci önemli yatırım alanıdır. 2008 yılında 8,5 milyar Dirhem (yaklaşık 800 milyon Euro) yabancı sermaye yatırımı gerçekleşmiştir. Bu ilgiye örnek olarak, BAE'nin lider konut/İNŞAAT firmalarından olan Sorouh Real Estate'in 2007 yılında hayata geçirdiği ve 450 milyon dolarlık bir yatırımla toplam 2300 haneli konut projesi sayılabilir.

Turizm projeleri de inşaat sektöründeki gelişmede önemli rol oynamaktadır. Plan Azur (toplam 6 milyar Dolar), Gulf Finance House beach resorts (1,4 milyar Dolar), Tanger şehrindeki Qatari Diar residential and tourist complex (660 milyon Dolar) ve Rabat Bouregreg projesi (toplam 4 milyar Dolar) gibi büyük ölçekli turizm yatırım planları başta Körfez ülkeleri sermayesi olmak üzere uluslararası inşaat ve yatırım firmalarının ülkeye ilgisinin artmasına neden olmaktadır.

Ancak ülkedeki büyük konut ve yerleşim bölgesi projelerinin en önemli yatırımcısı olan Körfez Ülkeleri piyasalarında ekonomik alanda yaşanan gelişmeler bu projelerin geleceği konusunda tereddütler yaşanmasına neden olmaktadır.

2010 yılı Bütçesinde öngörülen yatırım projeleri

Yeni kabul edilen 2010 yılı bütçesinde alt yapı yatırımları için bir aksiyon planı oluşturulmuştur. Buna göre Ulaştırma Bakanlığı 6,3 milyar, Enerji Bakanlığı 4,7 milyar Dirhem kredi temin etmişlerdir (sırasıyla yaklaşık olarak 600 ve 400 milyon Euro). Alınan krediler öncelikle otoyolların tamamlanmasına ve limanların geliştirilmesine harcanacaktır.

Ulaştırma projeleri: Bu alandaki en önemli yatırım projelerinin başında demiryolları gelmektedir. İlk olarak ülkenin kuzeyindeki Tanger şehri ile bu şehrin yakınında bulunan Tanger Med Lojistik/Liman/Serbest bölgeleri arasında demiryolu hattı ve Kazablanka-Tanger hattında inşaatı planlanan hızlı trenin alt yapı çalışmalarının tamamlanması planlanmaktadır.

Otoyollar: Ülkenin kısmen özerk otoyol idaresi olan ADM şirketinin sermaye yapısına 1,1 milyar Dirhem (100 milyon EURO) ile katkıda bulunarak otoyol projelerine ilave kaynak yaratması bütçe kanunu ile öngörülmektedir. Bu karar 2008-2012 dönemde yapılması planan 31,6 milyar Dirhemlik yatırım projesinin 2010 yılındaki ayağını teşkil etmektedir. Bu programın temel hedefi 2011 yılına kadar ülkede 1.417 km'lik bir otoyol ağı oluşturmaktır. Buna ilave olarak Rabat-Kazablanka arasındaki yolun üç hata çıkarılması ve çevre bağlantı yollarının tamamlanması (toplam 383 km) öngörülmektedir. Ancak bu projelerin ihale süreçleri tamamlanmıştır.

Limanlar: Liman projelerine de 2009 yılında 252 milyon, 2010 yılında ise 800 milyon Dirhem kaynak ayrılmıştır. Ülkenin muhtelif bölgelerinde enerji tesisi limanları ve mevcut kapasitenin artırılması projeleri öngörülmektedir.

Barajlar: 2010 yılı su kaynaklarının yeniden ele alınarak değerlendirileceği ve yeni bir stratejinin belirleneceği yıl olacaktır. Bu çerçevede Fez şehri yakınlarında 1,2 milyar Dirhemlik iki ayrı baraj yapımı öngörülmektedir. Bu projeye ilave olarak yine aynı bölgede 47Mm³'lük bir su regülasyonu sağlayacak yeni bir baraj inşaatı ile inşaatı devam eden üç barajın (Moulay Bouchta, Mazer, Martil) tamamlanması öngörülmektedir.

Enerji: 2010 yılında ülkenin en büyük yatırım fonu olan Massanaı fonu desteğiyle yeni enerji yatırım ajansının kurulması kararı alınmıştır. Bu kurumun gerçekleştireceği en önemli üç proje ise Tarfaya Rüzgar Enerjisi Parkı, Jorf Lasfar Termik Santralinin tevsi ile Safi Termik Santrali yatırımı olacaktır. Ülkenin 2010 yılı için yenilenebilir enerji kaynaklarını payının yüzde 10'a çıkartılması toplam üretim miktarının 1.000MW seviyesine ulaştırılması hedeflenmektedir. Bu çerçevede özellikle rüzgar enerjisi yatırımlarının önümüzdeki dönemde hız kazanması beklenmektedir.

Önceki dönemlerde başlatılan yatırım projeleri

Yollar ve Otoyollar :

- 2010 yılı için hedeflenen 1500 kilometrelik otoyol ağının son 533 km'lik Marakeş-Agadir ve Fes-Oujda kısmı ile tamamlanması programlanmıştır. (2008-2010 dönemi için proje maliyetinin 15,6 milyar Dirhem olması beklenmektedir.)
- Ayrıca, toplam 380 km'lik Beni-Mellal otoyolu ve mevcut Rabat-Kazablanka Otoyolunun genişletilmesi çalışması. (2008-2012 dönemi için yaklaşık 15 milyar Dirhem).
- Akdeniz kıyı şeridinin 2011 yılına kadar turizme açılması programı çerçevesinde sahil yolunun 120 km'lik Jebha-Tetouan kısmının tamamlanması. (2008-2011 dönemi için bütçeden toplam 2,4 milyar Dirhem tahsis edilmiştir.)
- Köy yollarının ıslahı çerçevesinde ve kırsal alanda yerleşik halkın yüzde 80'ine erişim sağlayacak olan 2012 yılına kadar 15.500 km köy yolu yapımı. (2008-2011 dönemi maliyetinin 8 milyar Dirhem olması beklenmektedir.)

Demiryolları : Toplam 41 milyar Dirhem tutarındaki bir proje dahilinde 2008-2012 döneminde;

- 2005-2009 beş yıllık kalkınma planında yer alan Taourirt-Nador tren yolu hattının genişletilmesi, Tanger Med limanı tren yolu hattı inşası, iki katlı yeni tren alımı gibi projeler yanında,
- Mevcut Kazablanka-Kenitra tren yolu hattının yeni alt yapı yatırımları ile güncelleştirilmesi,
- İlk 200 km'lik Kenitra-Tanger kısmının inşasına 2009 yılı içinde başlamak üzere Kazablanka-Tanger hızlı tren hattının hayata geçirilmesi (20 milyar Dirhem) projelerinden oluşmaktadır.

Limanlar : Ülkenin olduğu kadar Batı Akdenizin en önemli liman projelerinden olan Tanger-Med inşaatına 2012 yılı hedefi dahilinde devam edilecektir. Buna göre; 2008 yılında birinci kısım konteynir limanı tamamlanmış olup, yine 2008 yılında başlanan ikinci kısım liman inşaatının da 2012 yılına kadar tamamlanması hedeflenmektedir.

Ülke ekonomisi açısından büyük önem taşıyan Tanger-Med projesine ilave olarak;

- Mevcut Kazablanka limanının 2010 yılına kadar iki konteynir terminali ilavesi ile genişletilmesi. Liman kapasitesine 900.000 konteynirlik bir ilave getirecek olan projenin 712 milyon Dirhem'e tamamlanması beklenmektedir.
- Zenata bölgesinde 26 hektarlık bir alanda konteynir depo alanları oluşturulması projesi.
- Mar Chica lagününde 2010 yılına kadar 245 milyon Dirhem tutarında balıkçılık ve eğlence limanı inşası projesi.
- Ulusal Liman İdaresinin sorumluluğundaki limanların 2008-2012 dönemde bakım onarım çalışmaları. (1,1 milyar Dirhem)

Havalimanları :

- Kazablanka havalimanının üçüncü bir pist ilavesi ve yeni yolcu terminali inşası yoluyla geliştirilmesi konusu projelendirilmiştir. Buna göre 10 milyon ilave yolcu kapasitesine cevap vermek ve 100.000m2 alanda hizmet verilmesi planlanmaktadır. Proje dahilinde ikinci terminal bölümü devreye girmiş olup 23.257m2 ulaşan eski birinci terminalin 556 milyon Dirhemlik bütçe dahilinde yeniden düzenlenmesi hedeflenmektedir.
- Marakeş havalimanına 50.000m2'lik yeni terminal binası inşası projesi.
- Oujda-Angad havaalanının yeni bir terminal binası ilavesi projesi.

Konut Projeleri: Hükümetin ülkedeki konut ihtiyacına cevaben uygulamaya koyduğu plan dahilinde;

- Arz ve talep arasındaki dengenin sağlanması,
- Konut açığının kapatılması,
- Yeni konut üretim tekniklerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Bu çerçevede bir yandan yıllık konut üretiminin arttırılması hedeflenirken diğer yandan da yılda 50.000 gecekondunun sağlıklı konutlara dönüştürülmesi planlanmıştır.

Ülkemizdeki TOKİ benzeri bir kamu inşaat yönetim ve idare birimi olan Al Omrane şirketinin yönetimindeki projeler dahilinde yukarıdaki hedeflere ulaşılması maksadıyla;

- 140.000 Dirheme mal olacak ucuz konut projelerine hız vermiştir. Bu konuda son olarak Aralık 2009 tarihinde açılan ihale ile Kazablanka şehir yakınında toplam 107 hektarlık bir alan yatırımcılara tahsis edilecektir.
- Yeni uydu kentler hayata geçirilmektedir. Bunların en önemli iki tanesi 1.200 hektar alandaki 300.000 konutluk Marakeş yakınındaki TAMANSOURT uydu şehri ve 1.000 hektarlık 110.000 konutluk Rabat yakınındaki TAMESNA şehirleridir. Bunlara ilave olarak Kazablanka ve Fes şehrinde daha küçük ölçekli uydu kent projelerinin de inşası devam etmektedir.
- Kamu alanlarının özel müteahhitlik firmalarına tahsisi devam etmektedir.

TEKNİK MÜŞAVİRLİK SEKTÖRÜ

Teknik müşavirlik sektörü Fas'ın Fransız etki bölgesindeki bir ülke olması nedeniyle genelde Fransız firmaları veya Fransız ortaklıkları kontrolündedir. Ülkedeki inşaat standartlarının da Fransız mevzuatı çerçevesinde belirleniyor olması, ihale dosyalarının ilgili idareler tarafından Fransızca olarak talep edilmesi Fransız müşavirlik firmalarının etkisinin artmasına neden olmaktadır.

Dolayısıyla önemli bir Fransızca ve Fransız ihale sistemi bilgisi (ihale dosyalarının hazırlanmasında, teknik düzenlemeler... vb) alt yapısına sahip olmayan yabancı şirketlerin ülkede başarılı olma şansı oldukça azdır.

Turizm

Turizm ülkenin önemli gelir ve istihdam kaynaklarından biridir. Fransa, Almanya, İspanya, İngiltere, İtalya ve ABD en önemli müşterilerdir. Bu sektörde gelir genel olarak artan bir eğilim içerisinde olup; yabancı yatırımların çekilmesi konusunda hükümet ciddi çalışmalar yürütmektedir. Turizm sektöründe hali hazırda Fransız, İngiliz, Suudi, Alman ortak yatırımları bulunmaktadır. Ancak sektör politik krizlerden etkilenmeye açıktır.

Son dönemde ülkeyi ziyaret eden batılı turist sayısında düşüş görülmesine karşılık ülkeye Arap ülkelerinden gelen turist sayısında artış görülmektedir.

Hükümet, turizm sektörünün geliştirilmesi için 10 yıllık bir plan açıklamıştır. Bu plan ile, 2020 yılına kadar ülkeyi ziyaret eden turist sayısının 18,6 milyona çıkartılması hedeflenmektedir. Diğer hedefler; 200.000 yeni yatak kapasitesi yaratılması, turizm gelirlerinin 16,6 milyar \$'a çıkartılması ve sektörde 470.000 yeni istihdam sağlanmasıdır.

Ulaştırma ve Telekomünikasyon Altyapısı

Ülkedeki en büyük liman Kasablanka Limanı'dır. Hidrokarbon ihracatının tamamına yakın kısmı buradan yapılmaktadır. Tangier limanı Kasablanka'dan sonraki en büyük liman konumundadır.

Fas'ta 12 adet havaalanı bulunmaktadır.

Haberleşme sektörü, istihdam imkanları ve özel sektörün büyümesine sağladığı katkı açısından umut vaat etmektedir. Cep telefonu talebi çok yüksektir. Bu sektörün rekabete açılması ve liberalleşmesi yönündeki çalışmalar yatırımcılara güven vermektedir.

Enerji

Fas 2020 yılına kadar doğal gaz tüketimini yılda 5 milyar m³'e çıkarmayı hedeflemektedir. Söz konusu gazın sıvılaştırılmış doğal gaz olması (LNG) ve bu ihtiyacı karşılamak üzere LNG terminallerinin inşası planlanmaktadır.

Fas'ın halihazırda doğal gaz üretimi yılda 50 milyon m³'tür. Fas'ta Ghrab Basın ve Meskala bölgelerinde az miktarda doğal gaz üretilmektedir. Ülkenin doğal gaz rezervleri ortalama 100 milyar ft³ civarındadır.

Fas Enerji Bakanı, 2020 yılında Fas'ın enerji ihtiyacının %25'inin doğal gazla karşılanacağını açıklamış, bu çerçevede söz konusu doğal gazın önemli bölümünün ithal LNG olacağını, bu kapsamda ithalatın yerel ve uluslararası yatırımcıların kuracağı LNG terminalleri kanalıyla gerçekleştirileceğini ifade etmiştir.

Güney Afrikalı Energy Africa (%64), İsveçli Taurus Oil (%11) ve Onarep(%25) Agadir'in güneyinde yer alan Tiznit Offshore I, II, III sahalarında petrol arama ve üretim lisansı için sekiz yıllık bir lisans hakkı almıştır.

Fas'ın tek rafineri şirketi olan Samir Petrol Firması'na bağlı ülkenin iki rafinerisinden biri olan Mohammadia Rafinerisi'nin iyileştirme ve onarım çalışmaları devam etmekte olup, son aşamasına gelmiştir.

Fas, Jerada'da bulunan maden ocaklarında kömür üretmektedir; ancak kömür ihtiyacının büyük kısmını Amerika, Kolombiya ve Kuzey Afrika'dan karşılamaktadır. Kömür ağırlıklı olarak Mohammadia ve Jorf Lasfar bölgelerindeki enerji tesislerinde kullanılmaktadır. Ülkenin elektrik ihtiyacı her yıl ortalama %7 artmaktadır.

Bankacılık

Fas'ta Wafa Bank'ın 2003 yılı sonunda Fas Ticaret Bankası (La Banque Commerciale du Maroc) ile birleşerek Attijariwafa Bank adını almasından sonra bankacılık sektöründe ticari banka olarak 18 banka faaliyette gösterilmektedir. Birleşmeden sonra 450'ye yakın şube ile Attijariwafa en büyük banka konumuna gelmiştir. Onu Halk Bankası olarak kabul edilecek Credit Populaire du Maroc ve Fas Dış Ticaret Bankası (Banque Marocaine du Commerce Extérieur-B.M.C.E) izlemektedir.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan Yabancı Yatırımların Görünümü

Ülkeye yapılan doğrudan yabancı yatırımlarda artış gözlemlenmektedir. En fazla yabancı yatırım çeken alanlar turizm, gayrimenkul, telekomünikasyon, ulaşım ve sanayi sektörleridir. Fransa en önemli

Yatırım imkanı diğer önemli yatırımların yanı sıra, Enerji Arap Yatırımları ve Enerji ve Almanyadır.

Moroccan Investment Development Agency (AMDI), Sanayi Bakanlığı'na bağlı bir kurum olup, yatırım teşviklerinden sorumludur.

Yatırım sistemi liberal olup, pek çok sektör özel yatırıma açıktır. Bununla birlikte, devletin tekel olduğu fosfat üretimi, atık yönetimi, toptan sebze meyve dağıtımı, yerli ve yabancı yatırımcıya kapalıdır. Yatırımlarla ilgili olarak Fas makamlarınca son dönemde klasik hukuki uygulamalar çerçevesinde formalitelerin olabildiğince azaltıldığı bir sistem uygulamaya konulmuştur.

2002 Ağustos ayından bu yana ise; Fas'ın farklı yörelerinin geliştirilmesi ve yatırımların teşviki amacıyla, şirket kuruluşlarında idari prosedürlerin sadeleştirilmesi görevini üstlenen 'Bölgesel Yatırım Merkezleri' hayata geçirilmiştir. Toplam 16 bölgeye yayılmış olan bu ajanslarda tek girişten şirket kuruluşu gerçekleştirilebilmektedir.

Fas'ta yatırım imkanlarına ilişkin olarak ayrıntılı bilgi alabilmek için <http://www.invest.gov.ma/> web sayfalarının ziyaret edilmesi faydalı olacaktır.

Ülkedeki Serbest Bölgeler (Özel Ekonomik Bölgeler)

Fas'da mevcut durum itibarıyla sadece Tangiers'de bir adet serbest ihracat bölgesi (free export zone) bulunmaktadır. Burada faaliyet göstermek isteyen firmaların tarım sanayi, tekstil, deri, kimyasal ürünler, metal ürünler, mühendislik, elektrik-elektronik sanayi ya da belirtilen sektörlerle ilgili hizmetler sektörlerinden en az birinde iştigal etmesi ve üretiminin büyük çoğunluğunu ihraç etmesi gerekmektedir. Tangiers Serbest İhracat Bölgesi'nde 400 civarında firma faaliyette bulunmaktadır. Serbest İhracat Bölgesinde yer alan firmalar pek çok vergi avantajından yararlanabilmektedir.

Ülkede İş Kurma Mevzuatı

Fas'ın Fransız etki bölgesi içinde kalan bir Arap/Afrika ülkesi olması nedeniyle tüm mevzuat ve devlet dairelerinde geçerli olan dil Fransızca ya da Arapçadır. Bu nedenle ülkede İngilizce bir kaynak bulmak son derece zordur. Dolayısıyla ülkede faaliyette bulunan firmalarımızın da üstlendikleri projelerde öncelik verdiği üzere, ihaleler alanında ya da vergi tahakkukuna neden olacak bir faaliyette bulunmadan önce bu iki dilden en az birini bilen personel istihdamı büyük önem taşımaktadır.

Vergi Sistemi: Ülkenin vergi sistemi dolaylı ve dolaysız vergilerden oluşmaktadır. Dolaysız vergilerin başında gerçek kişi vergi mükelleflerinden alınan gelir vergisi gelmektedir. Ücretlerden, serbest meslek gelirlerinden, gayrimenkul irat gelirlerinden ve tarımsal üretim gelirlerinden alınan gelir vergisinde bamemler aşağıdaki gibidir;

0 - 28 000 Dirhem gelir %0 gelir vergisi
28 001 - 40 000 Dirhem gelir %12
40 001 - 50 000 Dirhem gelir %24
50 001 - 60 000 Dirhem gelir %34
60 001 - 150 000 Dirhem gelir %38
150 000 Dirhem üzeri gelir %40.

Ücret üzerinden alınan vergilerde öğrenci bursları, gıda yardımları gibi muafiyetler bulunurken, serbest meslek gelirlerinden alınan vergilerde Tanger Serbest Bölgesinde yerleşik firmaların gelirleri, ihracatçı firmaların ilk beş yıllık gelirleri gibi muhtelif muafiyet uygulamaları bulunmaktadır. Gayrimenkul irat gelirlerinin de aynı şekilde yüzde 40'lık bölümü vergi matrahı hesabında dikkate alınmamaktadır.

Diğer bir dolaysız vergi türü tüzel kişi vergi mükelleflerinden tahsil edilen kurumlar vergisidir. Genel vergi oranı 2009 yılı için yüzde 30'dur. Bankalar ve finans kurumları için bu oran yüzde 37 olarak belirlenirken, farklı durumlar için değişen vergi oranları tespit edilebilmektedir. Örneğin yurt dışında yerleşik şirketlerin ülkede gerçekleştirdikleri faaliyetlerden iş akdine bağlı olarak yüzde 8'lik maktu bir vergi tahsilatı yapılmaktadır. Hizmetler için ise yüzde 10 oranında bir kaynaktan kesinti söz konusu olmaktadır.

Bu vergilere ilave olarak ülkede mesleki faaliyette bulunan herkesten yerli-yabancı, özel veya tüzel kişi ayrımı göstermeksizin tahsil edilen İşyeri Rüşumu (Tax Professionnelle-T.P.) adlı ilave bir vergi bulunmaktadır. Sözkonusu rüşum, mesleki faaliyetin yapıldığı işyerinin yıllık kira bedeli üzerinden hesaplanmaktadır. Oranlar kira bedeli büyüklüğüne bağlı olarak; birinci kategori için yüzde 30, ikinci kategori için yüzde 20, üçüncü kategori için yüzde 10 olarak tespit edilmiştir. Kategoriler her yıl için arsa bedeli, bina maliyeti gibi unsurlar üzerinden hesaplanmaktadır.

Ülkede uygulanan en önemli dolaylı vergi türü KDV'dir. Genel KDV oranı yüzde 20'dir. Çay, tereyağ gibi bazı gıda ürünleri ile elektrik, güneş ısıtıcıları gibi bazı kalemlerde bu oran yüzde 14'tür. Geniş tüketim kalemleri için (su, ilaçlar, okul malzemeleri vb.) yüzde 7'lik ikinci bir indirimli tarife mevcuttur.

Şirket Kuruluşu

Ticari bir faaliyette bulunabilmek için Fas'ta kurulabilecek şirket yapıları farklılık göstermekte olup, anonim ve limited şirket kuruluşları en çok rastlanılan şirket türleri olarak belirlenmektedir. Tüm şirketlerin hukuki kuruluş sistemlerine ilişkin olarak bilgi için <http://www.rabatinvest.ma/> web sayfasından bilgi alınabilmektedir.

Bu konuda dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri; Türk firmalarınca Fas makamlarına

sunulacak belgelerin geçerli olduğunu; ilgili belgelerin imza ve mühür tasdiklerinin sağlanmasını; Bu çerçevede Türk makamlarından alınan ve Fas makamlarına sunulacak belgelerin;

- T.C.Dışişleri Bakanlığı'nın imza-mühür tasdiki veya Türkiye'de Valiliklerden alınacak 'Apostil' tasdikine sahip belgelerin, bilahare T.C Rabat Büyükelçiliği Konsolosluk Şubesinde tasdik ettirilerek, Fas Dışişleri ve İşbirliği Bakanlığı imza ve mühür tasdikine sunulması

veya

-T.C.Dışişleri Bakanlığı'nın imza-mühür tasdiki veya Türkiye'de Valiliklerden alınacak 'Apostil' tasdikine sahip belgelerin, Fas'ın Ankara Büyükelçiliği'nden imza ve mühür alınmasını takiben Fas Dışişleri ve İşbirliği Bakanlığı imza ve mühür tasdikine sunulması gerekmektedir.

Yatırımlara Sağlanan Teşvikler

Yabancı yatırımcılara sağlanan vergi ve benzeri avantajlar ise genel olarak;

- 27 milyon Euro üzerindeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına, 250'den fazla kişi istihdam edilmesi, teknoloji transferi yapılması ve çevrenin korunmasına katkı sağlaması kaydıyla devlet tarafından arsa bedelinin yüzde 20'si ve toplam yatırımın yüzde 5'ine kadar altyapı yatırımı teşviği sağlanmaktadır.

- Belirli sektörlerde yapılan (tekstil-hazırgiyim, otomotiv yedek parça, elektronik, nanoteknoloji, mikroelektronik/biyoteknoloji, uçak ve havacılık sektörleri) 5 milyon Dirhem (yaklaşık 500 bin Euro) üzerindeki yatırımlarda ise makine ve teçhizatın da asgari 2,5 milyon Dirhem tutması kaydıyla Hassan II adlı kamu fonundan destek sağlanmaktadır. Bu destek, yatırımın toplam bedelinin yüzde 10'unu ve 20 milyon Dirhemi aşmamak kaydıyla, üretim tesisi bedelinin yüzde 30'u ve makine ve teçhizatın yüzde 10'unun karşılanmasından oluşmaktadır.

- Kalkınmada öncelikli belirli bölgelerde yapılacak ihracata yönelik yatırımlar için beş yıl süreyle gelir ve kurumlar vergisinde yüzde 50 indirim uygulanmaktadır.

Son olarak, ülkedeki, yatırım ortamına ilişkin bir fikir vermesi açısından 2010 yılında Dünya Bankası tarafından yapılan "iş yapma kolaylığı endeksinde" (to ease of doing business) Fas, 178 ülke arasında 114'üncü sırada yer almıştır. Ülkemiz bu sıralamada 60'ıncu sırada yer almaktadır.

Oturma ve Çalışma İzinleri

Uluslararası sözleşmeler ve Uluslararası Çalışma Bürosu (Bureau International du Travail) tavsiye kararları çerçevesinde Fas günün koşullarına uygun bir Çalışma Yasası kabul etmiştir. Yabancılar için çalışma vizesi ile ilgili olarak; Çalışma Bakanlığı nezdinde izin başvurusunda bulunulması gerekmektedir. Çalışma izinleri genel olarak 1 yıl ile üç yıl arasında değişmekte olup, yenilenmeleri konusunda kontratın bitim tarihinden önce işveren tarafından iznin uzatılması talebinde bulunulması gerekmektedir.

Fas Çalışma Bakanlığı Sitesinden <http://www.emploi.gov.ma/> ayrıntılı bilgi alınabilmektedir.

Fas'ta yabancılar için 1 yıl süreyle verilen ve her yıl yenilenen oturum iznini alabilmek için; Fas Çalışma Bakanlığında alınmış çalışma iznine sahip olmak veya Fas kurallarına göre kurulmuş bir firma sahibi olmak veya bir Fas'lı ile evli olmak koşullarından en az birinin yerine getirilmiş olması gerekmektedir.

► Dış Ticaret

Genel Durum

Ülke ithalatında sanayi ürünleri öncelikli sıradadır. En fazla ithal edilen ürünler ham petrol, petrol yağları, makine ve ulaşım araçları, tekstil ürünleri ve kimyasallardır. Avrupa Birliği Fas'ın en önemli ticaret ortağı konumundadır. İthalatın yaklaşık yarısı ve ihracatın % 70'ten fazlası Avrupa Birliği ülkeleri ile yapılmaktadır. Fransa en önemli tedarikçi ülke konumunda olup İspanya ikinci en büyük tedarikçidir. Fransa aynı zamanda Fas'ın en fazla ihracat gerçekleştirdiği ülkedir.

Fas dış ticareti kolaylaştırıcı tedbirleri uygulamaya koymaktadır. Örneğin gümrük prosedürleri 2009 yılı Haziran ayından itibaren bilgisayarlı online sisteme geçmiştir durumdadır.

İthal edilen ürünler için gümrük vergileri dışında % 0,25 oranında ithalat vergisi ve % 20'ye kadar Katma Değer Vergisi uygulanmaktadır.

Fas dış ticaret rejimini liberalleştirmeye devam etmektedir. 2009 yılında çıkarılan Finans Yasası sanayi ürünlerinin gümrük vergilerinde indirim giderek 2009 yılında maksimum % 35 olan sanayi ürünleri gümrük vergisini 2012 yılına kadar % 25'e indirmeyi amaçlamaktadır.

Ulkenin Dış Ticareti

Dış Ticaret Göstergeleri (Milyar Dolar)

	2008a	2009a	2010b	2011b
İhracat	20,3	13,9	14,4	16,2
İthalat	42,3	33	34,1	35,6
Ticaret Hacmi	62,6	46,9	48,5	51,8
Ticaret Açığı	- 22	- 19,1	- 19,7	- 19,4

a. Gerçekleşen b. Tahmini

Kaynak: Economist Intelligence Unit

İhracatında Başlıca Ürünler

İhraç Ettiği Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

GTIP	Ürün Adı	İhracat Değeri 2006	İhracat Değeri 2007	İhracat Değeri 2008	İhracat Değeri 2009
TOPLAM	Tüm Ürünler	12 531	14 607	20 306	13 938
8544	İzole edilmiş tel/kablo	841	991	1491	1216
2809	Difosfor pentaoksit; fosforik asit ve polifosforik asitler	995	1076	2977	1001
6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	893	963	963	931
2510	Tabii kalsiyum; tabii alüminyum kalsiyum fosfat ve fosfatlı tebesir	545	712	2306	643
1604	Hazırlanmış/konserve edilmiş balıklar; balık yumurtası ve havyar	479	477	590	603
3105	Azot, fosfor ve potasyum gibi; ıki/ucunun karışımları	397	62	926	573
8541	Diotlar, transistörler vb. Yarı iletkenler, piezo elektrik kristaller	716	697	588	487
6203	Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	52	558	516	436
0307	Yumuşakçalar	365	447	585	423
0805	Turuncgiller (taze/kurutulmuş)	27	267	42	281
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	23	325	436	281
0702	Domates	12	204	27	255
6109	Tısort, fanila, diğer iç giyim esyası (orme)	311	359	292	239
6403	Ayakkabı; yuzu deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni vb kosele	153	194	21	216
6206	Kadın/kız çocuk için gömlek, bluz, vs.	245	210	248	195
6110	Kazak, suveter, hırka, yelek vb. Esva (orme)	19	178	183	191
2707	Yüksek sıcaklıkta tasmomuru katranının damıtılmasından elde yağlar ve diğer ürünler	240	226	413	175
6211	Kadın/kız çocuk için spor, kayak ve yuzme kıyafetleri vb giyim esyası	304	21	213	173
6104	Kadın/kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, pantolon vs. (orme)	76	143	127	168
8803	Balon, hava gemisi, planör vb. Diğer hava tasitlerinin aksam ve parçaları	16	28	68	146
2005	Diğer sebzeler (sirke/asetik asitten baska usulde hazır. Konserve) (dondurulmamış)	99	110	165	140
6212	Sutyen, korse, korse kemer, pantolon askısı, corap bağı, jartiyer	148	176	174	137
0302	Balık (taze/sogutulmuş)	127	148	151	131
3103	Fosfatlı mineral/kimyasal gübreler	117	247	497	127
6205	Erkek/erkek çocuk için gömlek	116	14	126	122

0306	Kabuklu hayvanlar	105	15	137	117
8536	Gerilimi 1000 voltu gecmeyen elektrik devresi teçhizatı	51	65	8	116
6202	Kadın/kız çocuk için dış giyim	55	88	105	114
0303	Balıklar (dondurulmuş)	67	67	103	109
7106	Gumus (ham/yarı işlenmiş, pudra halinde)	80	87	111	107
8704	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	19	21	31	102
0708	Baklagiller (taze/sogutulmuş)	73	111	125	101
0406	Peynir ve lor	98	98	95	95
7404	Bakır hurda ve dokuntuler	88	103	97	92
2301	Et, sakatat, deniz hayvanı vs. (yemeye uygun olmayan) unu, pelletı, kıkırdakları	41	33	69	91
6406	Ayakkabı aksamı, iç taban, topuk rampası, getr, tozluk, dolak vb	77	94	10	79
8538	Elektrik kontrol/dagıtımı için tablo, konsollar, masalar vb. Diğer mesnetler	94	101	108	75
0709	Diğer sebzeler (taze/sogutulmuş)	51	81	94	73
2106	Tarifenin başka yerinde yer almayan gıda mustahzarları	15	15	18	72
7210	Demir/çelik yassı mamul, kaplı, sıvanmış (600mm. Den geniş)	143	142	143	69

Kaynak: International Trade Center (www.intracen.org/mat)

İthalatında Başlıca Ürünler

İthal Ettiği Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

GTIP	Ürün Adı	İthalat Değeri 2006	İthalat Değeri 2007	İthalat Değeri 2008	İthalat Değeri 2009
TOPLAM	Tüm Ürünler	23 298	31 650	42 322	33 032
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	894	1 391	2 531	2 252
2709	Ham petrol (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar)	2 866	3 217	3 983	2 139
2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	861	1 171	1 611	1 247
8703	Otomobil	792	1 072	1 435	1 182
1001	Bugday ve mahlut	352	1 129	1 614	683
2701	Taskomuru; taskomurunden elde edilen briketler, topak vb. Katı yakıtlar	315	390	667	491
2716	Elektrik enerjisi	0	0	429	463
7207	Demir/alasımsız çelikten yarı mamuller	433	386	782	461
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	136	232	378	447
1701	Kamıs/pancar sekeri ve kimyaca saf sakkaroz (katı halde)	262	241	289	425
8802	Diğer hava taşıtları,	317	144	210	400
8525	Radyo/televizyon yayını için verici cihazlar; televizyon, dijital, görüntü kaydedici	313	442	432	398
8544	İzole edilmiş tel/kablo	429	652	684	396
8474	Toprak, tas, metal cevheri vb. Ayıklama, eleme vb. İçin makineler	163	162	345	389
8471	Otomatik bilgi işlem makineleri, üniteleri	314	34	401	365
1005	Mısır	222	447	530	358
8704	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	25	451	570	347

8/01	İraktorler	162	242	399	35
1507	Soya yağı ve fraksiyonları (kimyasal olarak degistirilmemis)	217	299	485	3
3004	Tedavide/korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	213	26	301	33
4407	Uzunlamasına kesilmiş, bıcılmış agac; kalın >=6 mm	257	361	374	315
8429	Dozerler, greyder, skreyper, ekskavator, kureyıcı, yukleyıcı vb.	155	214	342	294
3901	Etilen polimerleri (ilk sekillerde)	240	330	372	285
8541	Diotlar, transistorler vb. Yarı iletkenler, piezo elektrik kristaller	326	444	393	254
7208	Demir/çelık sıcak hadde yassı mamulleri-genislik 600mm. fazla	291	359	603	242
6006	Diger orme mensucat	14	178	190	213
8479	Kendine ozgu fonksiyonlu makine ve cihazlar	132	209	210	213
7408	Bakır teller	138	198	200	192
8528	Televizyon alıcıları, video monitorleri ve projektörler	12	156	19	189
5209	Pamuk men (dokuma %85 < pamuklu 200g/m2 den fazla)	269	295	267	188
8803	Balon, hava gemisi, planor vb. Diger hava tasitlarının aksam ve parçaları	16	102	104	182
4011	Kaucuktan yeni dis lastikler	84	15	185	182
9403	Diger mobilyalar vb. Aksam, parçaları	81	112	150	175
5208	Pamuk men (agırlıkca %85 ve fazla pamuk m.kare 200gr)	197	209	219	173
8418	Buzdolapları, dondurucular, sogutucular, ısı pompaları	102	137	199	167
2503	Her nevi kukurt (sublime, presipite ve kolloidal kukurt haric)	242	34	1608	166
8517	Telli telefon-telgraf için elektrikli cihazlar	127	186	210	159
8411	Turbojetler, turbo-propeller, diger gaz turbinleri	5	99	228	158
8409	İcten yanmalı, pistonlu motorların aksam-parçaları	40	120	188	158
1201	Soya fasulyesi	107	203	190	142

Kaynak: International Trade Center (www.intracen.org/mat)

Başlıca Ülkeler İtibarı ile Dış Ticareti

Başlıca Ülkeler İtibarı ile İthalat (Milyon Dolar)

İhracatçılar	İthalat Değeri 2006	İthalat Değeri 2007	İthalat Değeri 2008	İthalat Değeri 2009
Fransa	3 840	5 008	6 355	5 181
İspanya	2 692	3 299	4 732	3 983
Çin	1 260	1 856	2 407	2 580
ABD	1 041	1 930	2 163	2 352
İtalya	1 503	2 036	2 817	2 155
Almanya	1 089	1 508	1 973	1 794
Suudi Arabistan	1 588	1 747	2 833	1 433
Rusya	1 075	1 571	2 116	928
Hollanda	504	991	890	790
Brezilya	459	555	715	75
Türkiye	551	721	957	600

Cezayir	770	751	501	702
Irak	4	8	484	643
İngiltere	485	851	1173	638
Belçika	498	572	667	521
Japonya	405	524	743	504
G. Kore	328	450	528	491
İsveç	343	495	571	428
Hindistan	184	314	353	40
Kanada	171	257	4	398
Portekiz	291	38	522	384
Mısır	209	342	409	374
Ukrayna	250	21	274	26
Beyaz Rusya	4	12	0	261
İsviçre	248	246	28	3
Tunus	134	203	244	228
Yunanistan	55	68	121	19
Arjantin	289	459	769	190
Tayland	60	128	189	182
BAE	149	158	244	181
Finlandiya	137	212	332	177
İrlanda	137	145	181	168
Romanya	99	127	181	162
Güney Afrika	233	306	315	152
Venezuela	34	52	132	142
Polonya	159	166	410	139
Kolombiya	1	59	4	1
Avusturya	90	125	175	118
Tayvan	70	100	119	109

Kaynak: International Trade Center (www.intracen.org/mat)

Başlıca Ülkeler İtibarı ile İhracat (Milyon Dolar)

İthalatçılar	İhracat Değeri 2006	İhracat Değeri 2007	İhracat Değeri 2008	İhracat Değeri 2009
Fransa	3 564	4 081	4 104	3 427
İspanya	2 609	3 032	3 633	2 951
Hindistan	54	555	1 372	741
İtalya	617	745	947	646
ABD	244	346	794	457
İngiltere	752	754	698	457
Almanya	344	360	526	432
Hollanda	341	375	477	375
Brezilya	287	468	98	298
Belçika	4	36	676	250
İsviçre	158	168	274	227
Singapur	1	29	295	214
Pakistan	119	111	475	193
Türkiye	173	198	360	234
Rusya	151	183	299	172
Portekiz	221	258	219	169

Japonya	100	157	232	162
Çin	11	112	163	151
Cezayir	55	75	114	130
Mısır	4	41	5	107
Yunanistan	78	195	117	103
Senegal	55	72	107	86
Tunus	92	81	91	83
Tayvan	5	8	1	80
'Ekvator Ginesi	19	4	62	79
Avusturya	4	47	77	7
Arjantin	62	43	5	55
Suriye	44	39	45	5
G. Kore	36	39	75	51

Kaynak: International Trade Center (www.intracen.org/mat)

► Dış Ticaret Politikası ve Vergiler

Dış Ticaret Politikası

İthalat ve ihracata ilişkin serbestlik politikalarını hayata geçiren 1989 tarihli Dış Ticaret'e ilişkin Kanunun yanı sıra, 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması Fas'ın dışı açılma sürecine ivme kazandırmıştır. Gümrük tarifelerinin azaltılması konusunda önemli bir yol kateden ülkenin 1982 yılında % 400'ler seviyesinde olan ortalama gümrük vergisi oranları 2002 yılından itibaren her yıl daha da liberal hale getirilmektedir. 2009 yılı başında uygulanmaya başlayan yeni düzenleme çerçevesinde sanayi ürünlerinde tüm gümrük vergileri yedi oranda toplanmıştır (% 10, % 15,3, % 17,5, % 21,9, % 25, % 32,5 ve yüzde 40). Bu oranlar 2012 yılında yüzde 2,5 ila 25 arasında kalan toplam dört ana vergi grubuna indirilecektir.

Dış Ticarete ilişkin 13-89 sayılı Kanun çerçevesinde yer alan hükümler çerçevesinde kamu güvenliği, kamu ahlakı, insan sağlığı, hayvanların, bitkilerin veya çevrenin korunması amacına yönelik tedbirler, sanatsal tarihi ve arkeolojik değer taşıyan eşyanın korunması ve ülkenin mali durumunda ortaya çıkacak değişiklikler saklı tutulmak kaydıyla ve belli miktar kısıtlamalarına tabi tutulan ürünler dışında tüm ürünlerin Fas'a ithalatı serbesttir. İthalat usullerine ilişkin olarak Fas Dış Ticaret Bakanlığı'nın konuya ilişkin bilgi notuna http://www.mce.gov.ma/Guide/doc_guide/PROCEDURES_Imp.pdf internet adresinden erişim sağlanabilmektedir.

Türkiye-Fas Serbest Ticaret Anlaşması 7 Nisan 2004 tarihinde imzalanmış ve 2006 yılında yürürlüğe girmiştir. Sanayi ürünleri ihracatımız 10 yıllık bir geçiş süreci sonunda sıfırlanacaktır. Anlaşmanın tam metni için [tıklayınız](#).

Fas, ticaret anlaşması imzaladığı ülkelere karşılıklı esasına dayalı olarak tercihli muamele uygulamaktadır. Örneğin, Arap Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması, Avrupa Birliği ile Serbest Ticaret Anlaşması, EFTA ülkeleri ile Serbest Ticaret Anlaşması, ya da BAE, Mısır, Ürdün, Tunus, Türkiye ve ABD ile imzaladığı ikili serbest ticaret anlaşmaları kapsamında anlaşmalara taraf olan ülkelere tercihli gümrük vergisi oranları uygulanmaktadır.

Dış ticaret faaliyetlerinde bulunmak isteyen Fas'lı firmaların Ticaret Sicil Kayıtları'nı yaptırmaları gerekmektedir. İlaç ve eczacılık ürünleri sadece yetkilendirilmiş kuruluşlar tarafından yapılabilmektedir. İthalat yapabilmek için Fas'lı firmaların ithalat izni almaları gerekmektedir. İthalat lisansları Ticaret Bakanlığı tarafından verilmektedir.

Fas, CITES ve Basel Anlaşması'na taraftır. Dolayısıyla, atık ürünler veya nesli tehlikedeki türlere ilişkin ithalat ilgili bakanlıkların yetkilendirmesi ile yapılabilmekte ya da bu ürünlerin ithalatına izin verilmemektedir. Örneğin CITES Anlaşması'nın 1 numaralı ekinde yer alan ürünlerin ithalatı için izin alınması gereken kurum "High Commissioner for Water Resources, Forests and Deserfication"dır. BASEL Anlaşması'nın A listesinde yer alan atık ürünlerin ithalatı yasaklanmıştır. B listesinde yer alan ürünlerin ithalatı ise çevreden sorumlu bakanlığın iznine tabidir.

İhracat dokümanların büyük bir titizlikle hazırlanması gerekmektedir. Yapılacak ufak bir hata gümrükte zaman kaybı ya da ödemenin gecikmesine ya da hiç yapılmamasına yol açabilmektedir.

İthalat ve ihracata konu bütün mallar için "Declaration Unique des Marchandises" DUM belgesi düzenlenmesi gerekmektedir. Bazı bitkiler ve hayvansal ürünler için sağlık belgesi gerekmektedir. İthalat lisans numarası bütün belgelere yazılmalıdır. Dokümanlar, mallardan önce gönderilmelidir. Faks imzaları kabul edilmemektedir. Ancak faks ile gönderilen proforma fatura kabul edilmektedir.

Tarifeler ve Diğer Vergiler

2009 yılı Ocak ayında uygulamaya konulan "Computerized Online Customs Database - Bilgisayarla İşletilen Çevirimci Gümrük Veritabanı" sonrasında gümrük işlemlerinin kolaylaştığı görülmektedir. İthalat izinleri sadece güvenlik nedenleri ya da uluslararası anlaşmalar paralelinde talep edilmektedir.

Son yıllarda Fas gümrük vergileri oranlarını aşağıya çekmektedir. Örneğin en çok kayırlan ülkeler (MFN) için uygulanan gümrük vergilerinin aritmetik ortalaması 2002 yılından bu yana % 13,2 oranında düştüğü görülmektedir.

Gümrükler tarım ürünleri için sanayi ürünlerine oranla daha yüksektir. Sanayi ürünlerinde %2,5 ile %35 arasında değişen gümrük vergilerine ek olarak %0,25 maliye dışı ithalat vergisi uygulanmaktadır. Tüm bunların, toplam değeri katma değer vergisine tabidir. KDV oranları, %7 ile % 20 arasında değişmektedir. Standart oran %20 olmakla birlikte gaz, elektrik, su, ilaçlar ve diğer temel ihtiyaç maddeleri %7'lik azaltılmış orandan yararlanmaktadır. %14'lük KDV oranı ise çay, kahve satışlarına, banka ve kredi işlemleri, inşaat, ulaştırma ve otelcilik hizmetlerine uygulanmaktadır.

Fas, son yıllarda fiyat kontrolüne tabi tuttuğu ürünlerin listesinde de kısaltmalara gitmiştir. Devlet, petrol ürünleri gibi sübvansiyon uyguladığı ürünler için fiyat kontrolleri mekanizmasını kullanmaya devam etmektedir.

Ürün Standartları ile İlgili Uygulamalar

Fas'ın teknik standart ve düzenlemeleri ISO, gıda ürünleri için Codex Alimentarius ve Avrupa Standartları özellikle Fransız Standardizasyon Kurumu'nun (French Standardization Association-AFNOR) uluslararası standartlarına dayanmaktadır.

Fas'ın standardizasyon kurumu SNIMA sanayi ürünlerinin standartlarını belirlemek ve sertifikasyonlarını yapmak ile görevli olup, 7,800'den fazla standart hazırlamıştır. Bu standartların büyük çoğunluğu uluslararası ve Avrupa Standartları'na dayanmaktadır.

► Türkiye ile Ticaret

Genel Durum

Türkiye-Fas Dış Ticaret Değerleri (1 000 Dolar)

	İHRACAT	İTHALAT	DENGE	HACİM
2000	70.413	72.983	-2.570	143.396
2001	98.149	38.193	59.955	136.342
2002	138.330	68.314	70.015	206.645
2003	180.779	76.989	103.789	257.769
2004	330.058	105.778	224.280	435.836
2005	370.824	143.231	227.593	514.055
2006	551.377	173.902	377.474	725.279
2007	721.594	198.460	523.134	920.054
2008	957.768	360.519	597.249	1.318.288
2009	600.456	234.729	365.727	835.185
2010	624.319	396.797	227.520	1.021.116

Kaynak: DTM Verileri

Türkiye'nin Fas'a İhracatında Başlıca Ürünler (1000 Dolar)

	2008	2009	2010
Toplam	957.769	600.456	624.319
7207 Demir/alaşimsız çelikten yarı mamuller	276.778	51.427	59.151
7216 Demir/alaşimsız çelikten profil	114.876	71.532	55.461
8703 Otomobil	42.655	27.272	36.728
5209 Pamuk men (dokuma %85 < pamuklu 200g/m2 den fazla)	35.732	23.750	35.132
8418 Buzdolapları, dondurucular, soğutucular, ısı pompaları	19.629	20.086	21.669

7214	Demir/çelik çubuklar (sıcak haddeli, dövülmüş, duruymuş, çekilmiş)	18.234	15.865	17.710
6006	Diğer örme mensucat	12.741	17.961	14.816
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	14.966	15.980	13.673
8711	Motosiklet, mopetler, motorlu bisikletler, sepetler	15.828	12.468	13.258
5208	Pamuk men (ağırlıkça %85 ve fazla pamuk m.kare 200gr)	7.574	8.285	12.283
8701	Traktörler	20.627	25.097	11.849
4011	Kauçuktan yeni dış lastikler	10.829	11.097	11.803
8901	Yolcu gemileri, gezinti gemileri, feribotlar, yük gemileri, mavnalar	0	9	10.900
5210	Pamuk men (dokumalar, ağırlıkça % < 85 ten az pamuk içeren, <= 200 g/m ²)	5.713	6.452	9.305
7413	Bakırdan ince, kalın, örme vb. Halatlar (elektrik-izole hariç)	0	0	9.233
8433	Hasat, harman, biçme; ürünleri ayırma, temizleme makine, cihazları	3.520	8.661	8.980
8415	Klima cihazları-vantilatörlü, ısı, nem değiştirme tertibatlı	3.760	4.606	7.413
6001	Örme; tüylü mensucat	2.273	1.405	7.014
5515	Diğer devamsız sentetik lifden dokumalar	6.090	5.415	6.943
7321	Demir-çelik soba, ocak, ızgara, ocak, mangal vb. Ev eşyası	4.008	6.687	6.877
8450	Çamaşır yıkama makineleri	5.257	5.063	6.728
8504	Elektrik transformatörleri, statik konvertisörler, endüktörler	6.476	848	6.521
6004	Diğer örme mensucat (en>30cm, elastomerik/kauçuk iplik=>%5)	7.519	6.209	6.462
5702	Dokunmuş halılar, yer kaplamaları (kilim, sumak, karaman vb)	2.105	4.646	5.841
5407	Sentetik iplik, monofil, şeritlerle dokumalar	6.974	6.380	5.784
5205	Pamuk (dikiş hariç) ipliği (ağırlık; =>%85 pamuk) (toptan)	5.003	6.482	5.429
7208	Demir/çelik sıcak hadde yassı mamulleri-genişlik 600mm. Fazla	13.916	1.725	5.237
5402	Sentetik lif ipliği (dikiş ipliği hariç) (toptan)	3.964	3.567	4.265
5509	Sentetik devamsız lifden iplik (dikiş hariç) (toptan)	2.410	2.871	4.212
3917	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb	2.699	2.903	4.173
5506	Sentetik devamsız lifler (taranmış, ileri işlem görmüş)	3.164	3.515	3902
3307	Tıraş müstahzarları, vücut deodorantları, tuvalet müstahzarları	1.541	2.547	3.635
7005	Perdalanmış cam, levha, yaprak halinde; parlatılmış, cilalanmış	3.118	1.207	3.443
7213	Demir/çelik filmaşın (sıcak haddelenmiş, rulo halinde)	9.573	0	3.385
9403	Diğer mobilyalar vb. Aksam, parçaları	3.145	2.916	3.364
4911	Basılı diğer yayınlar, resimler, fotoğraflar	87	2.547	3.133

Kaynak: DTM Verileri

Türkiye'nin Fas'dan İthalatında Başlıca Ürünler (1000, Dolar)

	2008	2009	2010
Toplam	360.519	234.729	396.797
2809 Difosfor pentaoksit; fosforik asit ve polifosforik asitler	126.530	85.758	135.939
4703 Sodalı ve sülfatlı odun hamuru	18.588	19.437	42.746
8703 Otomobili, steysin vagonlar, yarış arabaları	0	13.670	41.093
2510 Tabii kalsiyum; tabii alüminyum kalsiyum fosfat ve fosfatlı tebeşir	65.462	18.319	23.453
8544 İzole edilmiş tel, kablo; diğer izole edilmiş elektrik iletkenleri; fiber optik k	2.622	3.442	18.274
6204 Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	14.692	14.740	15.577
7210 Demir/çelik yassı mamul, kaplı, sıvanmış (600mm. Den geniş)	16.623	4.831	14.723
7204 Demir/çelik döküntü ve hurdaları, bunların külçeleri	31.823	2.350	13.556
2301 Et, sakatat, deniz hayvanı vs. (yemeye uygun olmayan) unu, pelleti, kıkırdakları	6.525	3.366	12.293
8704 Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	0	4.856	9.678
7801 İşlenmemiş kurşun	19.703	13.172	9.447

2710 Terör yağları ve bitkisel minerallerden elde edilen yağlar	4.307	3.173	3.309
7209 Demir/çelik yassı mamul, soğuk haddelenmiş kaplanmış (600mm. Den geniş)	0	0	4.379
6104 Kadın/kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, panolon vs. (örme)	3.450	3.464	4.221
0303 Balıklar (dondurulmuş)	4.425	1.538	3.906
6203 Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	4.970	5.289	3.804
6403 Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni vb kösele	2.203	1.997	3.552
6206 Kadın/kız çocuk için gömlek, bluz, vs.	4.782	4.379	3.464
6202 Kadın/kız çocuk için dış giyim	3.244	2.642	3.289
6109 Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)	3.512	2.657	2.216
4105 Koyun ve kuzuların dabaklanmış derileri	1.606	567	2.143
6813 Esası amyant, mineraller, selüloz olan sürtme eşyası	2.135	1.451	2.019
0910 Zencefil, safran, zerdeçal, kekik, defne yaprakları, köri ve diğer baharat	1.364	972	1.690
7108 Altın (ham, yarı işlenmiş, pudra halinde)	0	0	1.681
1504 Balıkların/deniz memelilerinin yağları	0	0	1.618
6106 Kadın/kız çocuk için bluz, gömlek, gömlek; bluz (örme)	1.792	1.117	1.394
8542 Elektronik entegre devreler	1.917	1.122	1.344
6211 Kadın/kız çocuk için spor, kayak ve yüzme kıyafetleri vb giyim eşyası	828	901	1.125

Kaynak: DTM Verileri

İki Ülke Arasındaki Anlaşma ve Protokoller

İki Ülke Arasındaki Ticaretin Altyapısını Düzenleyen Anlaşma ve Protokoller

Anlaşma/Protokol	İmza Tarihi	RG Tarih	RG No'su
Ticaret Anlaşması	16.05.1972	05.09.1972	14297
Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması	20.06.1984	14.08.1984	18489
İGEME ile Fas İhracatı Geliştirme Merkezi (CMPE) Arasında İşbirliği Protokolü	1984		
Hava Ulaştırması Anlaşması	24.09.1985	01.05.1989	20155
Deniz Ulaştırması Anlaşması	26.03.1987	22.06.1987	19495
Türkiye-Fas Hükümetler Arası Daimi Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma	12.07.1988	26.06.1989	20207
Turizm İşbirliği Anlaşması	27.08.1992	23.02.1993	21505
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	08.04.1997	04.05.2004	25452
Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu ile Fas Zanaat Odaları Federasyonu Arasında İşbirliği Protokolü	2000		
Gümrük Konularında Karşılıklı İdari ve Teknik Yardım Anlaşması	13.05.2003	05.08.2003	25190
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması	07.04.2004	22.06.2005	25853
Serbest Ticaret Anlaşması	07.04.2004	28.12.2004	25684 (Mükerrer)
Türkiye-Fas 8. Dönem KEK Toplantısı Protokolü	07.04.2004	26.06.2004	25504
Karayolları Ulaşımı Altyapısı Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşmasının	30.03.2005	07.01.2008	26749
Sağlık Alanında İşbirliğine Dair Anlaşma	30.03.2005	26.12.2007	26738
Türk Patent Enstitüsü ile Fas Sınai ve Ticari Mülkiyet Ofisi (OMPIC) Arasında İşbirliği Anlaşması	26.05.2006		
Su Alanında Teknik İşbirliği Anlaşması	26.11.2008	18.03.2009	27173

Kaynak: DTM, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü

Türkiye-Fas Serbest Ticaret Anlaşması

Ülkemiz ile Fas Krallığı arasında 7 Nisan 2004 tarihinde akdedilen Serbest Ticaret Anlaşması (STA) 1 Ocak 2006 tarihinde yürürlüğe girmiş olup, Anlaşmaya ekli Protokol hükümlerine göre uygulanan gümrük vergi oranlarının karşılıklı olarak iki ülke arasında tedricen indirilmesi 1 Ocak 2015'te tamamlanacaktır. Türkiye-Fas STA Ortak Komitesi'nin ilk toplantısı 11-12 Mayıs 2009 tarihlerinde

Rabat'ta gerçekleştirilmiştir.

Anlaşma ekinde yer alan Protokol I, sanayi ürünleri için uygulanacak tavizleri belirlemektedir. Bu bağlamda, ülkemizin Fas menşeli sanayi ürünleri ithalatına uyguladığı bütün gümrük vergisi ve eş etkili vergiler, Anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile birlikte sıfırlanacaktır. Buna mukabil, AB ile Fas arasındaki Ortaklık Anlaşmasına paralel olarak, Fas için hassasiyet arz eden bir grup sanayi ürünü için (Protokol I'in I ve II sayılı listelerinde sayılan ürünler), Fas'ın ülkemize tatbik ettiği gümrük vergileri 9 yıllık bir geçiş dönemi zarfında sıfırlanırken, diğer tüm sanayi ürünlerinde Fas'ın uyguladığı gümrük vergileri STA'nın yürürlüğe girişiyle birlikte kaldırılmıştır.

I sayılı Liste'de yer alan ürünler için Fas, STA yürürlüğe girer girmez %10'luk gümrük vergisi indirimi yapacak ve takip eden 9 yıl boyunca, yıllık %10'luk indirimler yapacaktır.

II sayılı Liste'de yer alan ürünler için, ilk üç yıl %3'lük, geriye kalan 5 yıl boyunca %15'lik ve son yıl %13'lük gümrük vergisi indirimi uygulanarak gümrük vergileri sıfırlanacaktır.

III sayılı Liste'de ise taviz kapsamı dışında bırakılmış eşya yer almaktadır. Belirtilen indirimler, Fas'ın uygulamakta olduğu "En Çok Kayırılan Ülke" gümrük vergileri üzerinden yapılmaktadır.

Protokol II kapsamında ise belirli tarım ürünleri için uygulanacak tavizler ve indirim takvimleri belirlenmiş bulunmaktadır. Tarım ürünlerinde, tanınan tavizler sınırlı olmakla birlikte, taraflar iki ülke tarım ürünleri ticaretinin gelişimini ve çok taraflı ticaret müzakerelerinin sonuçlarını göz önünde bulundurarak, STA çerçevesinde oluşturulacak olan Ortak Komite bünyesinde birbirlerine daha ileri tavizler tanıma imkanlarını inceleyecektir.

Anlaşmanın eklerinde yer alan listeler (Protokol II'nin II sayılı Ek'i hariç) Fas'ın mal sınıflandırma sistemi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu itibarla 8 haneli Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu (GTİP) bazında ülkemiz ile Fas GTİP'leri arasında farklılıklar bulunabilmektedir. Bu nedenle, sekizli GTİP olarak belirlenmiş ürünler için ayrıntılı mal tanımlarının Fas Gümrük İdaresinin web sitesinden (<http://www.douane.gov.ma/tarif/~tarif.htm>) (Fransızca) kontrol edilmesi önem arz etmektedir. Aynı sitede Fas'ın üçüncü ülkelere uyguladığı gümrük vergisi oranları da yer almaktadır. Bu kapsamda, <http://www.douane.gov.ma/adil/principal.htm> adresinden Fas'ın uyguladığı tavizli vergi oranları da görülebilmektedir. Diğer taraftan, AB Komisyonu tarafından hazırlanan Pazara Giriş veri bankası, ülkemizden internete bağlanan kullanıcılara da açılmış olup, ihracatçılarımızın diğer ülkelerin yanı sıra Fas tarafından uygulanan gümrük vergilerine <http://mkaccdb.eu.int/cgi-bin/wtdtar/wtdtar.pl> adresinden (İngilizce) ulaşmaları da mümkün bulunmaktadır.

Diğer taraftan, AB-Fas arasında 1995 yılında imzalanmış olan Avrupa Akdeniz Ortaklık Anlaşması çerçevesinde, Fas hassasiyetlerine göre altı listede topladığı ürünlerin gümrük vergilerini en geç 2012 yılına kadar AB'ye karşı sıfırlayacaktır. Türkiye'nin ihracat potansiyelinin yüksek olduğu ürünlerin önemli bir kısmı için Fas'ın AB'ye indirimleri 2003 yılında başlamıştır.

Diğer Konulardaki Anlaşmalar

Denizcilik

"Türkiye Cumhuriyeti ile Fas Krallığı Arasında Deniz Ulaştırmasına Dair Anlaşma" 26.03.1987 tarihinde imzalanmıştır. Söz konusu Anlaşmanın günümüz ihtiyaçlarına uygun olarak yenilenmesi öngörülmektedir.

Fas tarafıyla gemi inşası, bakımı ve geri dönüşümü, gemi sökümü ve havuzlanması konularında işbirliği imkânları mevcut bulunmaktadır.

Hava Ulaştırması

Fas ile 24 Eylül 1985 tarihinde ortak bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Frekans ve kapasite kısıtlaması bulunmamakla beraber tekli tayine izin verilmiştir.

Türkiye'den Türk Hava Yolları, Fas'tan ise Royal Air Maroc tayin edilen havayolu şirketleridir. İstanbul ve Kazablanka tarifeli sefer noktaları olarak belirlenmiştir. Daha sonra belirlenecek bir veya iki nokta, ara veya öte noktalar olarak atanabilirler.

Demiryolu Ulaşımı ve Limanlar

7 Nisan 2004 tarihinde Ankara'da iki ülke Ulaştırma Bakanları arasında "İstanbul Haydarpaşa Limanı ile Kazablanka Limanı Kardeş Liman İlan Belgesi" ile yine aynı tarihte "İstanbul Haydarpaşa Limanı ile Kazablanka Limanı İşbirliği Protokolü" imzalanmıştır.

İki ülke Ulaştırma Bakanları arasında imzalanan belge ve işbirliği protokolü çerçevesinde, Fas Milli Limanlar Heyeti 21-27 Ekim 2007 tarihlerinde ülkemizi ziyaret etmiştir. Bahse konu ziyaret sırasında TCDD heyeti ile Fas Ulusal Limanlar Ajansı (ANP) heyeti arasında yapılan görüşmeler sonucunda imzalanan Toplantı Tutanağında da yer aldığı üzere; Liman operasyonlarında bilişim hizmetleri uygulamaları, liman alanında konteyner operasyonlarına imkân veren bilişim hizmetleri hakkında deneyimin paylaşılmasının yanında, liman trafiği ve elleçlenen yüklere ilişkin karşılıklı veri alışverişi konularında Haydarpaşa ve Kazablanka Limanları arasında karşılıklı olarak işbirliğinin geliştirilmesi yönünde karar alınmıştır.

Ayrıca, anılan Toplantı Tutanağında, işbirliği protokolü kapsamında, karşılıklı liman ziyaretlerinin, ortak çabaların birleştirilmesi ve sürdürülmesinde faydalı olacağı ve amaçlanan işbirliğinin geliştirilmesine katkı sağlayacağı husus da yer almıştır.

Diğer yandan, Fas Demiryollarının Kazablanka-Tanger hattı inşaat çalışmaları vesilesiyle yüksek hız

nasıl projelerine ilişkin bilgi ve deneyimi paylaşımı amacıyla üst düzey yöneticilerden oluşan bir TCDD heyeti Ekim 2009'da Fas'ı ziyaret etmiştir.

İki Ülke Arasındaki Ticarete Yaşanan Sorunlar

Akreditif işlemlerinde bankacılık sistemlerinin uyumsuzluğu nedeniyle çok fazla sorunla karşılaşmakta ve bu sorunların çözümü uzun sürmektedir.

Firmalarımız özellikle deniz yolu gönderilerinde Fas gümrüklerinde bir takım sorunlarla karşılaşabildiklerini ifade etmektedirler.

Fas'a ihracat yapan firmalar tarafından sıklıkla, Fas'a yapılan ihracatlarda asıl müşterilerinin Avrupa Birliği ülkelerindeki müşterileri olduğu, Fas'ın AB ülkeleri için üretim yapan bir konumda olması dolayısıyla bir pazar olmaktan ziyade, AB firmalarının talebi doğrultusunda ihracat gönderilerinin varış noktası niteliğinde olduğu hususu dile getirilmektedir.

Fas yasalarına göre, Faslı ithalatçı firmalar malın konşimentosuna hamil olmasalar bile konteynırları gümrükten çekebilmektedirler. Bu durumda ithalatçı firmanın malı çektikten sonra ödeme yapmayabileceği ya da geç ödeme yapabileceği durumu ortaya çıkmakta ve bu durum ihracatçımızda güvensizlik uyandırmaktadır.

İş Konseyi

Türk-Fas İş Konseyi, Türk-Kuzey Afrika İş Konseyi bünyesinde 1990 yılında kurulmuştur. Konseyin son ortak toplantısı 3 Mart 2008 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Bilgi için ilgili kuruluş: DEİK, web sitesi: <http://www.deik.org.tr>

► Pazar ile İlgili Bilgiler

Fikri, Sınai Mülkiyet Hakları

Fas, fikri ve sınai mülkiyet haklarının korunması amacıyla 2007 yılında yeni bir yasal düzenleme gerçekleştirmiştir. Fas aynı zamanda World Intellectual Property Organization (WIPO) üyesidir.

Dağıtım Kanalları

Kasablanka, ülkedeki ticaret ve dağıtım merkezidir. İthalatın büyük bölümü Kasablanka'dan yapılmaktadır. İthalatçılar genellikle endüstri ve sektörler açısından uzmanlaşmıştır.

Fas'ta bir temsilci ile çalışılmak isteniyorsa, bu kişilerle direkt olarak temasa geçmekte fayda görülmekte, ayrıca irtibatla bulunulan kişiler sık sık ziyaret edilmelidir. Piyasanın ziyaret edilmesi kaçınılmaz bir kuraldır. Firmaların öncelikle ürünlerinin hangi kurallar ile ithal edildiklerini öğrenmeleri gerekmektedir. Bu konuda:

Kompass-Maroc- www.kompass.ma
51 Boulevard d'anfa
Casablanca 01
Tel: 00 212 2 268 538/265 943
Faks: 00 212 2 266 056

önemli bir referans kaynağı durumundadır.

Tüketici Tercihleri

Tüketici tercihleri, ülkenin Avrupa'ya yakınlığı ve Avrupa ile var olan tarihi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin etkisi ile çeşitlilik arz etmektedir. Ülkede, Arap, Berberi, Portekiz, İngiliz, Fransız ve İspanyol etkilerini görmek mümkündür. Ülke genelinde Fransızca konuşulurken Tanja bölgesinde İspanyolca hakimdir.

Diğer taraftan, özellikle genç kuşağın yaşam tarzında Avrupalılaşıma özellikle Fransız etkisi görülmektedir. Diğer taraftan, ortalama bir Fas evi, el yapımı geleneksel tarzdaki eşyaları ile ortalama bir Avrupalı ailenin evinden oldukça farklıdır.

Ülke geneli itibari ile satın alma gücü düşük bir ekonomik yapıya sahiptir. Bu hali ile, geniş bir alt, çok dar bir üst ve yeni yeni oluşmakta olan bir orta tabaka mevcuttur. Fiyat, satın alma kararları verilirken ülke genelini oluşturan alt gelir grubunda belirleyici unsurdur.

Ambalaj, Paketleme ve Etiketleme

Etiketlemenin, Fransızca ve Arapça olması gerekmektedir. Ürünün adı, paketleyen ya da üreticinin adı, adresi, menşe ülke, ağırlık ve içindekiler gibi bilgilerin yiyecek maddeleri, sabun, kozmetik, ilaç ve

kişiyasası maddelerin kutu ya da paketlerinin üzerinde yer alması gerekmektedir. İlaçlar ve yiyecek maddeleri özelinde; son kullanma tarihi, içerik yüzdesi gibi bilgilerin yer alması gerekmektedir.

Ulaştırma ve Taşımacılık Maliyetleri

İstanbul - Casablanca deniz yolu nakliyesi 40 feetlik konteyner için taşımacılık maliyeti yaklaşık 1000 – 1500 Euro (gümrükleme ve liman masrafları hariç) civarındadır. Navlun fiyatı gönderilecek malzemenin türüne göre farklılık arz edebilmektedir.

Fas'a ihracatın artırılabilmesi için taşımacılık sektörünün geliştirilmesi önem taşımaktadır. Halihazırda Türkiye-Fas arasında denizyolu taşımacılığı, Fransa veya İspanya'nın farklı şehirleri üzerinden aktarmalı yapılmakta olup aktarma limanında sorunla karşılaşılması durumunda İstanbul-Kazablanka arası yaklaşık 12 gün sürmektedir.

Kamu İhaleleri

Kamu eliyle önemli yatırım faaliyetleri gerçekleştirilen Fas'ta ihaleler suretiyle yapılan alımlar ülkenin GSYİH'nin yüzde 15'ine, yaklaşık 120 milyar Dirhem'e (11 milyar Euro) ulaşmaktadır. Ülkemiz firmaları da bugüne kadar başta otoyollar olmak üzere, demiryolları, rafineri modernizasyonu benzeri önemli kamu projelerini üstlenmişlerdir. Bu projelerin toplam bedeli 1,3 milyar ABD Dolarını aşmaktadır. Ayrıca ülkede irili ufaklı değişik sektörlerde faaliyet gösteren yaklaşık altmış kadar firmamız mevcuttur.

Ülkenin Hazine İdaresi (Trésorerie Générale du Royaume-TGR) ihalelerin ve bu kapsamda yapılan harcamaların mevzuata uygunluğunu denetlemekle yükümlü olan kurumdur. Buna ilave olarak Sayıştay ve Bölgesel Saymanlıklar da denetim faaliyeti yürütmektedirler. Ayrıca, ihale mevzuatı, açılan ihalelerin şartnameleri gibi konularda görüş bildiren değişik kamu kurumu temsilcilerinden oluşan Piyasa Komisyonu adlı bir kurum da mevcuttur.

Ülkede tek bir kamu ihale kurumu bulunmamaktadır. Bakanlıklar, kamu kurumları ve yerel yönetim kuruluşları (belediyeler, valilikler) alımlarını kendileri yapmaktadırlar. Bakanlıklar açtıkları ihaleleri kendileri onaylamaktadırlar. Belediye ihalelerinde onay merci valinin başkanlığındaki kurullardır.

Fas, 2007 yılında 2-06-388 sayılı yönetmelikle (19.10.2007 tarihinde) yürürlüğe giren yeni ihale mevzuatına göre bu tarihe kadar konuya ilişkin hükümler içeren çok sayıda değişik mevzuatı yürürlükten kaldırmıştır. Bu çerçevede, sistem basitleştirilerek, kamu alımlarında daha şeffaf ve rekabete açık bir düzenlemeye geçilmesi hedeflenmiştir. Yeni mevzuatta ülkemizde de uygulanan yarışma usulü, pazarlık usulü gibi değişik kamu alımı türleri benimsenmiştir.

Yeni düzenlemeye göre kamu alımları asgari 21 gün önce gazetelerde duyurulmak zorundadır. Ayrıca internet üzerindeki kamu ihale portalı (www.marchespublics.gov.ma) şeffaflığın temininde önemli bir araç olarak hayata geçirilmiştir. Bu adresten ihale duyurularına ulaşılabilirdiği gibi usuller hakkında bilgi almak mümkündür. Buna ilave olarak proje sahibi olan kamu kurumları da ihale ilanlarını kendi internet sitelerinde duyurmaktadırlar.

► İşadamlarının Pazarda Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Ticareti Etkileyen Kültürel Faktörler

Ülkenin resmi dili Arapça olmakla birlikte iş ilişkilerinde güneyde Fransızca, kuzeyde İspanyolca ve Fransızca konuşulmaktadır. Devlet memurlarının çoğunluğu da Fransızca kullanmaktadır. İngilizce giderek yaygınlaşmasına rağmen ülkede yaygın olarak Fransızca konuşulması bazen bir dezavantaj olabilmektedir. İş yazışmaları ve ticari materyalin Fransızca olması gerekmektedir.

Pasaport ve Vize İşlemleri

Diplomatik, Hizmet, Hususi ve Umuma Mahsus Pasaport hamilleri vizeden muaftır.

Resmi Tatiller ve Çalışma Saatleri

11 Ocak Bağımsızlık Günü
23 Mayıs Milli Gün
9 Temmuz Gençlik Günü
30 Temmuz Kralın Taç Giyme Günü
14 Ağustos Milli Gün
20 Ağustos Milli Gün
6 Kasım Milli Gün
18 Kasım Bağımsızlık Günü

Ayrıca Dini bayramlar İslami takvime göre kutlanmaktadır.

Hafta sonu tatili, Cumartesi ve Pazar günleridir. Cumartesi günleri tüm işyerleri, Pazar günleri ise bazıları açıktır.

► Genel Değerlendirme ve Öngörüler

Fas ihracatçılarımız için tüm kıtaya açılım açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Fas'ın Avrupa Birliği ve ülkemiz ile serbest ticaret anlaşmaları yapmış olması da Fas'ın Kuzey Afrika'da önemli bir pazar üssü olarak konumunu güçlendirmektedir. Fas ile serbest ticaret anlaşması sonrasında dış ticaretimizde görülen artışlar, son dönemde bu ülkedeki özellikle turizm ve inşaat alanlarındaki yatırım projeleri ihracatçı ve yatırımcı firmalarımız açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

Fas ile olan ticarete karşılaşılan sorunlar; düşük satın alma gücü, küçük boyutlu piyasa, ulaşım zorlukları, ticari dil olarak Fransızca kullanılması, satın alma ve finansman kolaylıkları sağlama zorluğu, iş çevrelerinin birbirlerini karşılıklı olarak iyi tanımaması olarak özetlenebilir.

Yerli partnerleri tarafından iyi temsil edilen Fransız firmaları piyasaya hakim olup, bunları İspanyol, Alman ve İtalyanlar izlemektedir. Bu ülkeler hali hazırda piyasanın büyük bir bölümünü ellerinde bulundurmaktadır.

Görece küçük bir iç piyasaya sahip olan Fas'ın diğer Afrika ülkelerine yapılacak ihracat sırasında bir geçiş noktası olarak da değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

Ülkemiz ihracatçılarının Fas piyasasında pazar payı elde edebilmeleri ve kendilerine iş imkanı yaratabilmelerinin, hali hazırda bu piyasada yerleşik rakiplere rağmen uygun fiyatlı ve kaliteli, Türk ürünlerinin etkin tanıtımının gerçekleştirilmesi ile mümkün olabileceği düşünülmektedir.

İnşaat ve taahhüt sektörü ülke ekonomisinde GSYİH katkısı ve istihdam içindeki payı dikkate alındığında önemli bir sektör konumundadır. Yeni projeler üstlenecek firmalarımızın akdedecekleri sözleşmelerde hukuki yorum gerektirecek açık hususlar bırakmamaları ve yurt dışı tahkim uygulamalarını hukuki metinlere dahil etmeleri büyük önem taşımaktadır.

Fas ekonomisi 2009 yılının son çeyreğinde % 7,8 oranında büyüyerek küresel ekonomik krizin etkilerinden kurtulmaya başladığının sinyallerini vermeye başlamıştır. Büyümede tahıl hasatının oldukça verimli gerçekleşmesinin önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Fas Merkez Bankası 2010 yılında ise ekonominin yaklaşık % 3-4 civarında büyümesinin beklendiğini belirtmiştir.

► Tarım ve Gıda Ürünleri İhraç Potansiyelimiz

Sektör	GTİP	Potansiyel Ürün	Ülkenin Toplam İthalatı 2009 (milyon dolar)	Türkiye'nin Ülkeye İhracatı 2010 (milyon dolar)	Türkiye'nin Toplam İhracatı 2010 (milyon dolar)	Dünya İthalatında Ülkenin Payı 2009	Türkiye'nin Ülkeye İhracatındaki Değişim 2009-2010 (%)	Ülkenin Toplam İthalatındaki Değişim 2008-2009 (%)	Türkiye'nin Ülkeye İhracatı 2010 Aylık Veriler*	Türkiye'nin Ülkeye İhracatı 2011 Aylık Veriler*	Ülke İthalatında İlk 5 Ülke ve Pazar Payları (%)	Ülkenin Türkiye'ye ve Rakip Ülkelere Uyguladığı Gümrük Oranları
Kuru Meyveler	080420, 080620, 081310	İncir, üzüm, kayısı	8,5	2,1	952	0,4	-70	102	7,2	2,1	Türkiye (47) Çin (17) Hindistan (14) İran (12)	AB: % 0-49 Türkiye ve MFN: %32,5-49) Türkiye (080420, 080620 için kota: 20 ton, uygulanacak vergi % 35)
Şekerli ve Çikolatalı Mamuller	1704,1806	Şekerli ve çikolatalı mamuller	35,4	2,3	643	0,1	-46	9	4,3	2,3	İspanya, (18) BAE (14) Fransa (11) Türkiye (11) Mısır (9)	AB ülkeleri (%21,8-49), MFN ve Türkiye (% 32,5 - 49)
Bakliyat	071340	Mercimek	19,6	0	216,7	1,4	-	-5	0	0	Kanada (93) ABD (6)	AB (%0) MFN (% 17,5 - 49) Türkiye (kota: 100 ton uygulanacak vergi % 40)
Bisküvi	190531, 190532	Tatlı bisküvi ve gofretler	15,3	0,9	278	0,19	- 61	5	2,3	0,9	BAE (52) Mısır (10) Türkiye(9) İspanya (5) Fransa (5)	AB ülkeleri (%2,5- 49), Türkiye ve MFN (%2,5-49)
Makarna	1902	Makarna	9,1	0,08	186	0,1	60	0	0,05	0,08	İtalya (55) Çin (22) Fransa (10) İspanya (7)	AB ülkeleri (%2,5- 73), Türkiye ve MFN (%2,5-73)

Kaynak : Tablonun hazırlanmasında Türkiye'ye ilişkin rakamlarda TUIK, diğer ülkelere ilişkin istatistik rakamlarında UN-ITC TradeMap, gümrük vergisi konusunda AB ülkeleri için TARIC diğer ülkeler için kendi gümrük idarelerinin verileri kullanılmıştır.

* Veriler 12 aylıktır.

Bakliyat

Mercimek

Fas'ın bakliyat ithalinin yıllar itibariyle artış gösterdiği görülmektedir. 2004 yılında 3 milyon \$ civarında olan bakliyat ithalatı 2009 yılında 46 milyon \$'ı aşmıştır. (Ülkenin 2008 yılı ithalatı 31 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir.) Fas'ın bakliyat ithalinin en önemli kısmını (% 65'ten fazlasını) mercimek ithalatı oluşturmaktadır. Fas'ın en önemli mercimek tedarikçisi ise yaklaşık % 89'luk pay ile Kanada'dır.

2008 ve 2009 yıllarında iklim koşulları ülkemiz mercimek üretimi için oldukça iyi geçmiş ve ihracata elverişli önemli miktarlarda ürün oluşmuştur. İhracatçılarımızın ilgi göstermesi durumunda Fas pazarının ülkemiz için iyi bir pazar konumuna gelmesi mümkün görülmektedir. Pazara girişte en önemli rakibimiz Kanada olup, bu ülkeye ithalatta lojistik avantajımızın kullanılmasıyla Kanada'ya karşı pazar kazanma şansımız olabilecektir.

Bisküvi

Fas bisküvi sektörü 2009 yılında değer olarak % 3 artarak 2 milyar Dirham seviyesine erişmiştir. Bisküvi satışları halkın "atıştırma" eğilimindeki artışa paralel olarak değer kazanmaya devam etmektedir. Bisküvi genellikle çay ile birlikte tüketilmektedir. Üreticilerin yoğun rekabeti nedeniyle bisküvi birim fiyatlarının ise 2009 yılında yaklaşık % 1 oranında düştüğü belirtilmektedir. Bu durum özellikle tüm bisküvi satışlarının 1/3'ünü oluşturan "sade bisküviler" için geçerlidir. Bimo (Biscuiterie Industrielle du Moghreb) ülkedeki en önemli bisküvi üreticisi firma olup, pazarın yaklaşık % 45'ine hakim durumdadır. Diğer önemli üreticiler ise Henry's Maroc ve Gaumar Maroc'dur.

Ülkedeki yerel bisküvi üreticileri düşük fiyat nedeniyle pazarda lider durumdadır. Bununla birlikte, Fas 2009 yılında yaklaşık 15,3 milyon \$ tutarında tatlı bisküvi ve gofret ithalatı gerçekleştirmiştir. Ülkenin tatlı bisküvi ve gofret ithalatı tüm bisküvi ithalatının yaklaşık % 80'ini oluşturmaktadır.

Kuru Meyveler

Kuru incir, kuru üzüm ve kuru kayısı ülkemiz için potansiyel arz eden sektörlerdir. Ülkenin kuru incir ve kuru kayısı ithalatında Türkiye lider konumdadır. Kuru üzüm ithalatında ise ülkemiz İran'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Ülkenin toplam kuru meyve ithalatı 2009 yılında 8,5 milyon \$ olarak gerçekleşmiş olup 2008 yılına oranla % 100'den fazla artış görülmektedir.

Fas'da kıyı kesimleri dışında tarıma elverişli arazilerin oldukça sınırlı olması nedeniyle diğer tarımsal ürünlerde olduğu gibi kuru meyve üretimi de fazla değildir. Bu nedenle Fas ihtiyacı olan kuru meyveleri de büyük ölçüde ithalatla karşılamaktadır.

Makarna

Fas'ın makarna ithalatı 2009 yılında 9.1 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Sektördeki en önemli tedarikçi ülkeler ise, İtalya, Çin, İspanya, Fransa ve BAE'dir.

2009 yılında Fas'ın makarna sektöründeki perakende satışları 590 milyon Dirham seviyesini aşmış olup, 2009 yılında makarna sektörü yaklaşık % 6 oranında değer artışı kaydetmiştir. Makarna sosları sektöründe yaşanan gelişmelere paralel olarak makarna tüketiminde de artış gözlemlenmektedir. Bununla birlikte ham madde fiyatlarındaki düşüş nedeniyle 2009 yılında birim fiyatlarda düşüş kaydedilmiştir. Mido Food Co. Şirketi yaklaşık % 20'lik pazar payı ile Fas'ta makarna sektörünün hakimi durumundadır.

2009 yılında makarna sektörüne ilginin artmasıyla birlikte farklı çeşit ve ebatlarda makarnaların pazara girdiği görülmektedir. Cannelloni, lasagne, tagliatelle, farfalle, fusilli, ve macaroni gibi makarna çeşitleri marketlerde bulunabilmekle birlikte en popüler çeşit spaghetti'dir.

Şekerli ve Çikolatalı Mamuller

Fas'ın, şekerli ve çikolatalı mamuller ithalatını en fazla yaptığı ülkeler İspanya, BAE, Fransa, Hollanda, İtalya ve Türkiye'dir. Türkiye'nin ithalatı; ülkemizin, Avrupa Birliği ve GAFTA ülkelerine göre gümrük vergileri açısından dezavantajlı durumda bulunmasına rağmen bu ürün grubunda Fas'ın ithalatında en fazla paya sahip altıncı ülke konumundadır. Fas'ın ithalatının yaklaşık % 80'ini çikolatalı mamuller, % 20'sini ise şekerli mamuller oluşturmaktadır. Çikolatalı ürünlere göre daha düşük fiyatlı olan kokolinlerde Türkiye pazara önemli ihracat gerçekleştirmektedir.

Pazarda son yıllarda çikolatalı mamul satışları önemli oranlarda artış göstermektedir. Ülkenin hızla büyüyen genç bir nüfusa sahip olması, artan satın alma gücü ve hızla artan tüketim miktarı bu ürün grubunda pazarı ülkemiz açısından önemli bir konuma getirmektedir.

Fas pazarı, şekerli ve çikolatalı mamuller sektörü açısından fiyata aşırı duyarlı bir pazardır. Ülkemizden ihraç edilen ürünlerin büyük çoğunluğunu, pazarın talepleri doğrultusunda düşük fiyatlı ürünler oluşturmaktadır. Kaliteli ürünlerle de pazarda iyi bir yere sahip olabilmemiz için fiyat avantajı sağlamak

► Sanayi Ürünleri ve Hizmetler İhraç Potansiyelimiz

Ülkemiz ile Fas Krallığı arasında 7 Nisan 2004 tarihinde akdedilen Serbest Ticaret Anlaşması (STA) 1 Ocak 2006 tarihinde yürürlüğe girmiş olup, Anlaşmaya ekli Protokol hükümlerine göre uygulanan gümrük vergi oranlarının karşılıklı olarak iki ülke arasında tedricen indirilmesi 1 Ocak 2015'te tamamlanacaktır. Sanayi ürünlerin Türkiye'den Fas'a ithalatında uygulanan gümrük vergilerine; <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=318&icerikID=418&dil=TR> adresinden Protokol I ve ekli listeler incelenerek ulaşılabilir.

Sektör	GTİP	Potansiyel Ürün	Ülkenin Toplam İthalatı 2009 (milyon dolar)	Türkiye'nin Ülkeye İhracatı 2010 (milyon dolar)	Türkiye'nin Toplam İhracatı 2010 (milyon dolar)	Dünya İthalatında Ülkenin Payı 2009	Türkiye'nin Ülkeye İhracatındaki Değişim 2009-2010 (%)	Ülkenin Toplam İthalatındaki Değişim 2008-2009 (%)	Türkiye'nin Ülkeye İhracatı 2010 Aylık Veriler*	Türkiye'nin Ülkeye İhracatı 2011 Aylık Veriler*	Ülke İthalatında İlk 5 Ülke ve Pazar Payları (%)	Ülkenin Türkiye'ye ve Rakip Ülkelere Uyguladığı Gümrük Oranları
Demir Çelik	7207	Demir / alaşımsız çelikten yarı mamüller	460	59	1.934	2	16	- 41	51	59	Türkiye (%12), İspanya (%12), Fransa (%10), Polonya (%9), İngiltere (%8)	AB: % 0 MFN %2,5 Türkiye: % 0
Otomotiv Ana ve Yan Sanayi	8703	Otomobil	1.181	37,6	6.210	0,2	38	- 17	27,2	37,6	Fransa (%19), Almanya (%18), İspanya (%14), Japonya (%10), Güney Kore (%9)	AB ülkeleri %0 - % 7 MFN % 2,5 - % 30 Türkiye*: Serbest Ticaret Anlaşması (I ve II sayılı listeler)
Otomotiv Ana ve Yan Sanayi	8708	Kara taşıtları için aksam parçaları	446	13,6	2.673	0,2	- 14	18	15,9	13,6	Fransa (%33) Romanya (%17) İspanya (%10) Japonya (%7) Almanya (%5)	AB ülkeleri %0- % 6 MFN % 2,5 - % 30 Türkiye*: Serbest Ticaret Anlaşması (I sayılı liste)
Otomotiv Ana ve Yan Sanayi	4011	Kauçuktan yeni dış lastikler	181	11	990	0,3	7	-2	11	11,8	İspanya (%10) İtalya (%10) Slovakya (%8) Fransa (%7) Japonya (%7)	AB ülkeleri %0-%6 MFN % 2,5-% 30 Türkiye*: Serbest Ticaret Anlaşması (I sayılı liste)
											Japonya	AB ülkeleri

Otomotiv Ana ve Yan Sanayi	8704	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	346	1,7	3.333	0,46	- 69	- 39	5,6	1,7	Tayland (%24), İtalya (%9), Fransa (%9), Almanya (%6)	MFN % 2,5-%30 Türkiye*: Serbest Ticaret Anlaşması (I ve III sayılı liste)
Otomotiv Ana ve Yan Sanayi	8701	Traktörler	345	11,8	271	0,77	52	- 13	25	11,8	İtalya (%28), Brezilya (%15), Fransa (%11), İsveç (%11), Türkiye (%9)	AB ülkeleri %0-%25 MFN %2,5-% 30 Türkiye*: Serbest Ticaret Anlaşması (I ve III sayılı liste)
Kumaş	5208	Pamuklu Mensucat (ağırlıkça % 85 ve fazla pamuk m. Kare 200 gr.)	173	12,2	270	1,62	49	- 20	8,2	12,2	İspanya (%22) Fransa (%22) İtalya (%18) Türkiye (%13) Çin (%7)	AB: %0 MFN %2,5 - % 10 Türkiye*: Serbest Ticaret Anlaşması (I sayılı liste)
Kumaş	6006	Diğer örme mensucat	213	14,8	715	1,82	17	13	17,9	14,8	Fransa (%41) İspanya (%21) İtalya (%9) Türkiye (%8) İngiltere (%5)	AB: % 0 MFN % 10 -%25 Türkiye*: Serbest Ticaret Anlaşması (I sayılı liste)
Beyaz Eşya	8418	Buzdolapları, dondurucular, soğutucular	166	21,6	1.521	0,5	8	- 16	20	21,6	İtalya (%13) Fransa (%12) Türkiye (%10) Yunanistan (%9) Mısır (%7)	AB: %0 - % 30 MFN %2,5 - %30 Türkiye*: Serbest Ticaret Anlaşması (I sayılı liste)
											Çin (%32) Slovakya (%10)	AB ülkeleri %0-%2,5 MFN % 2,5

Beyaz Eşya	8450	Çamaşır Yıkama Makineleri	67	6,7	713	0,47	34	3	5	6,7	İtalya (%9) İtalya (%9) Türkiye (%7)	Türkiye* Serbest Ticaret Anlaşması (I sayılı liste)
Elektrikli Makineler ve Kablolar	8544	İzole edilmiş teller, kablolar	396	0,9	1.805	0,72	- 80	- 42	4,3	0,9	Fransa (%44), Almanya (%19), İspanya (%14), İtalya (%5), Portekiz (%4)	AB ülkeleri %0-%6 MFN % 2,5 - % 30 Türkiye*: Serbest Ticaret Anlaşması (I sayılı liste)
Elektrikli Makineler ve Kablolar	8537	Elektrik, kontrol, dağıtım tabloları	101	1,7	355	0,32	- 60	-5	4,3	1,7	Çin (%21) Fransa (%18) İtalya (%12) İspanya (%10) İsveç (%9)	AB ülkeleri %0,5-%6 MFN %2,5-%30 Türkiye*: Serbest Ticaret Anlaşması (I sayılı liste)
İnşaat Malzemeleri	8415	Klima cihazları	81	7,4	280	0,26	60	- 10	4,6	7,4	Çin (%29) Fransa (%15) Mısır (%10) İtalya (%8) İspanya (%8)	AB: % 0 MFN %2,5 Türkiye: % 0
Tarım Alet ve Makineleri	8433	Hasat, harman biçme, makine, cihazları	51	8,9	49	0,19	10	42	8,6	8,9	İspanya (%27) İtalya (%16) Fransa (%11) Türkiye (%8) Almanya (%8)	AB: % 0 MFN %2,5 Türkiye: % 0
Kağıt ve Karton Ürünleri	4819	Kağıt, karton vb esaslı kutu, kılıf,	98	2,8	250	0,5	8	8	2,6	2,8	Suudi Arabistan (% 39) İspanya (%27)	AB ülkeleri %0,5-%6 MFN %2,5-%30 Türkiye*:

		torba, vb. eşya									Fransa (%8) Çin (%4) Almanya (%3)	Serbest Ticaret Anlaşması (I sayılı liste)
Mobilya	9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam ve parçaları	65	2,2	541	0,1	70	20	1,3	2,2	Çin (%27) Fransa (%18) İtalya (%14) İspanya (%11) Malezya (%3)	AB ülkeleri %0,5-%6 MFN Türkiye*: Serbest Ticaret Anlaşması (I sayılı liste)

Kaynak : Tablonun hazırlanmasında Türkiye'ye ilişkin rakamlarda TUIK, diğer ülkelere ilişkin istatistik rakamlarında UN-ITC TradeMap, gümrük vergisi konusunda AB ülkeleri için TARIC diğer ülkeler için kendi gümrük idarelerinin verileri kullanılmıştır.

* Veriler 12 aylıktır.

Beyaz Eşya

Fas beyaz eşya sektöründe potansiyel arz eden başlıca ürünler buzdolapları, dondurucular, soğutucular ve çamaşır yıkama makineleridir. Ülkede artarak devam eden konut yatırımları beyaz eşya sektörü için umut vericidir.

2009 yılında Fas yaklaşık 166 milyon \$ tutarında buzdolabı, dondurucu ve soğutucu ithalatı gerçekleştirmiştir. Türkiye bu ürün grubunda Fas'a 2009 yılında yaklaşık 20 milyon \$'lık ihracat gerçekleştirmiş olup, en önemli rakiplerimiz İtalya, Fransa, Yunanistan ve Mısır'dır.

Diğer taraftan, Fas'ın 2009 yılında gerçekleştirdiği çamaşır makinesi ithalatı yaklaşık 67 milyon \$ olup, ülkemizin pazar payı % 7 civarındadır. Çin, Slovakya, Tayland ve İtalya önemli rakiplerimiz arasında yer almaktadır.

Demir Çelik

Sanayileşme sürecindeki ülkeler için demir çelik sektörünün yadsınamaz bir önemi bulunmaktadır. Metal eşya sanayii, tarımsal makine sanayii, deniz ve motorlu kara ulaşım araçları sanayii, inşaat sanayii, elektrikli ve elektriksiz makine sanayileri gibi pek çok sanayi dalı demir çelik sektöründen hammadde temin etmektedir.

Sanayisini geliştirmeyi hedefleyen Fas için demir çelik ürünleri önemli bir hammadde niteliğindedir. Fas'ın demir/alaşimsız çelikten yarı mamül ithalatı 2009 yılında 460 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, yaşanan küresel ekonomik krizin de etkisiyle ülkemizin bu ürün grubu için Fas'a ihracatı 2009 yılında bir önceki yıla oranla % 81 oranında düşüş göstererek 51 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında Fas'ın demir çelik ürünleri ithalatının artacağı beklenmektedir.

Elektrikli Makineler ve Kablolar

İzole Tel ve Kablo

Ülkemizin, elektrikli makineler sektör ihracatında en büyük pay izole tel ve kablo alt sektörüne aittir. İzole tel ve kablolar 2009 yılındaki 1,4 milyar dolarlık ihracat hacmiyle en önemli kalem olmuştur.

Fas 2009 yılında 396 milyon \$ tutarında izole edilmiş tel ve kablo ithalatı gerçekleştirmiştir. Ülkemizin Fas'a bu sektörde ihracatı yaklaşık 4 milyon \$ olup, bu rakam potansiyeli yansıtmaktan uzaktır. Diğer taraftan ülkemizin Fas ve izole tel ve kablo ihracatının 2008 – 2009 yılları arasında % 59 oranında artış göstermiş olması ülkemiz açısından umut vaat edicidir.

Fas'ın izole tel ve kablo sektöründeki en önemli tedarikçi ülkeleri ise Fransa, İspanya, İtalya, Almanya ve Portekiz'dir. Fas'ın izole tel ve kablo ithalatında yıldan yıla artış görülmektedir. Örneğin 2004-2008 yılları arasında Fas'ın bu sektördeki ithalatının % 100'ün üzerinde arttığı görülmektedir. Yaşanan artışta izole tel ve kablo sektöründe uygulanan düşük gümrük vergilerinin de rolü bulunmaktadır. Ancak, 2009 yılında, % 42 oranında bir düşüş göze çarpmaktadır.

İnşaat Malzemeleri

Fas inşaat sektörü son yıllarda önemli ölçüde büyüme kaydetmiştir. Devletin konut sektörü, yol yapımı, havaalanının genişletilmesi, Tanger Med Limanı'na üçüncü konteynir terminalinin yapılması, yeni hastane ve okul yapımları ve turizm alanındaki projeleri sektöre ivme kazandırmaktadır.

İnşaat ve taahhüt sektörü ülke ekonomisinde GSYİH katkısı ve istihdam içindeki payı dikkate alındığında önemli bir sektör konumundadır.

Sektör büyüklüğü ülkede üretilen toplam katma değer'in %7'sine denk gelen 35 milyar Dirhamlık (yaklaşık 3,5 milyar Euro) bir iş hacmine ulaşmıştır. İstihdam içinde de; faal nüfusun yaklaşık %7,5'lük kısmı diğer bir ifade ile 850.000 kişi sektörde çalışmaktadır.

Bu alanda faaliyet gösteren 5.000 firmanın %35'i Kazablanka, Rabat ve Kenitra şehirlerinde yoğunlaşmış olup, yüzde 15'lik kısmı da Fes ve Meknes şehirlerinde yerleşiktir. Dolayısıyla bu beş şehir sektördeki kuruluşların yarıya yakınını barındırmaktadır.

İnşaat sektörünün en önemli alt bölümlerinden biri olan mühendislik alanında 5.000 kişinin istihdam edildiği 500 firma kayıtlı olarak faaliyet göstermektedir. Bu firmaların önemli bir bölümü ülkenin idari ve ekonomik başkentleri olan Rabat (%41) ve Kazablanka (%26) şehirlerinde yerleşiktir. Bu alanda ayrıca 650 firmada 24.000 kişinin istihdam edildiği inşaat malzemeleri alt sektörü bulunmaktadır. Sektörde faaliyet gösteren şirketlerin sermaye yapıları incelendiğinde ise sadece %5'inin 5 milyon Dirhamdan (yaklaşık 500 bin Euro) fazla olduğu görülmektedir. İnşaat sektörü son yıllarda, barajlar/enerji santralleri, yollar, sosyal konut projeleri, turizm yatırımları, limanlar gibi büyük ölçekli alt yapı projelerinin olumlu etkisi ile önemli bir gelişme kaydetmiştir. Çimento fabrikalarındaki kapasiteler dahil olmak üzere ülkede yapı inşaat malzemeleri üretiminde yaşanan artış da gelişmede etkin bir rol oynamıştır. Önümüzdeki döneme yönelik olumlu beklentiler nedeniyle ülkenin -Lafarge Maroc, Ciments du Maroc ve Holchim Maroc gibi- önemli ve yabancı sermaye katkılı büyük çimento şirketlerinin tamamı gelecek üç yıla dönük kapasite artırımı kararları almışlardır. Pazar lideri olan Lafarge Maroc'un tek başına 2007-2012 dönemi için 5-7 milyar Dirhem (500-700 milyon Euro) yatırım

planını bulunmaktadır.

Devletin, düşük ücretli konut yapımı çabalarına rağmen yıllık ucuz konut inşaatı 80-90 bin konut olarak gerçekleşmektedir. Nüfus artışı ve şehirleşme dolayısıyla artan konut talebinin karşılanabilmesi için yıllık konut üretiminin 158 bin civarında olması gerektiği belirtilmektedir. Diğer taraftan Eğitim Bakanlığı 2009-2012 eylem planı çerçevesinde 4,774 adet yeni okulun yapımı için ihaleye çıkılacağını duyurmuştur.

Turizm projeleri de inşaat sektöründeki gelişmede önemli rol oynamaktadır. Plan Azur (toplam 6 milyar Dolar), Gulf Finance House beach resorts (1,4 milyar Dolar), Tanger şehrindeki Qatari Diar residential and tourist complex (660 milyon Dolar) ve Rabat Bouregreg projesi (toplam 4 milyar Dolar) gibi büyük ölçekli turizm yatırım planları başta Körfez ülkeleri sermayesi olmak üzere uluslararası inşaat ve yatırım firmalarının ülkeye ilgisinin artmasına neden olmaktadır.

Ancak ülkedeki büyük konut ve yerleşim bölgesi projelerinin en önemli yatırımcısı olan Körfez Ülkeleri piyasalarında ekonomik alanda yaşanan gelişmeler bu projelerin geleceği konusunda tereddütler yaşanmasına neden olmaktadır.

Kağıt ve Karton Ürünleri

Kağıt, Karton Esaslı Kutu, Kılıf, Torba, vb. Eşya

Fas'ın kağıt, karton esaslı kutu, kılıf, torba, vb. eşya ithalatı 2009 yılında 98 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu ürün grubunda ülkenin 2004 yılındaki ithalatının 25 milyon \$ olduğu göz önüne alındığında 4 yıllık bir süreçte % 260'dan fazla ithalat artışı yaşandığı görülmektedir. Aynı şekilde, ülkemizin Fas'a ihracatı da 2009 yılında 2008 yılı ile karşılaştırıldığında yaklaşık % 73 oranında büyüme kaydetmiştir.

Fas, kağıt, karton esaslı kutu, kılıf, torba, vb. eşya ithalatını ağırlıklı olarak Suudi Arabistan, İspanya, Fransa, Çin ve Almanya'dan yapmaktadır.

Kumaş

Fas'a yönelik sektör ihracatı değişik tiplerdeki kumaşlardan oluşmakta, pamuklu kumaşlar yüzde 30, sentetik kumaşlar da yaklaşık yüzde 20 pay almaktadır. Ülkemiz bu ülkenin hazır giyimcilerinin önemli tedarikçisi konumundadır. İthalatımız incelendiğinde ise Fas'ın sektördeki genel ticaretine paralel bir şekilde hemen hemen tamamının hazır giyim ürünlerinden oluştuğu görülmektedir.

Önümüzdeki dönemde mevcut ticaretin iki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşmasının yıllara yayılması bulunan uygulama takviminin de olumlu etkisi ile bir miktar daha artması beklenmelidir.

Bununla birlikte, DTÖ anlaşmaları çerçevesinde azalan gümrük vergileri, serbestleşen dış ticaret rejimleri ve ülkede son yıllarda benimsenen daha liberal ekonomik politikaların bir sonucu olarak artan dış ticaret açığı Fas kamuoyunu endişelendirmekte ve gümrüklerde ticaretin kontrol altına alınmasına yönelik gümrük kıymeti benzeri korumacı uygulamalar ticareti zorlaştırıcı önlemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Benzeri dezavantajların bertaraf edilerek kalıcı bir ticaret artışı sağlanabilmesi ve ülkenin sunduğu fırsatlardan azami oranlarda yararlanılabilmesinin sektörün bu ülkede yatırım/üretim imkanlarını değerlendirmesi, ortak projeler oluşturulması ile mümkün olabileceği değerlendirilmektedir. Büyük batılı yatırımcının da tercih ettiği bu işbirliği şekli aynı zamanda pazar çeşitlenmesine önem veren sektörümüzün başta Fas menşeli mallara tercihli ticaret imkanı veren ABD ve Afrika ülkeleri (özellikle Batı Afrika) pazarlarına girişte kolaylık sağlayacağı şeklinde değerlendirilmektedir.

Mobilya

Fas mobilya sanayii ağırlıklı olarak geleneksel bir yapı sergilemekte olup, belirgin bir sektörel kümelenme görülmemektedir. Yerel üretimin belirleyici özelliği küçük işletmeler/fabrikalar şeklinde ve zanaat geleneği ile sınırlı sayıda, tüketici tercihlerine göre üretim yapan firmalardan oluşmasıdır. Fas el işçiliğinin sergilendiği geleneksel Fas salonlarının köşeli oturma grupları ve dolapları daha çok buralarda üretilir. Son yıllarda yerel mobilya üreticilerinin yanı sıra artan oranda yabancı firmalar da pazarda yer almaya başlamıştır. Özellikle üst gelir grubuna hitap eden mobilyalarda, İtalya, İspanya ve Fransa dikkat çekerken Çin, Endonezya, Malezya ve Tayvan da alım gücü düşük tüketiciye yönelik ürünlerle pazarda yerlerini almışlardır.

Fas ekonomik gelişimi için turizm şüphesiz çok önemli bir yere sahip ve bunun doğal bir sonucu olarak devlet turizmin geliştirilmesi için çok önemli projeleri hayata geçirmiş durumdadır. Ülkenin Marakeş, Agadir ve Tanja gibi turistik kıyı bölgeleri başta olmak üzere önemli merkezlerde yapılan büyük konaklama, otel ve lüks konut projeleri kontrat mobilya (contract furniture) sektörü için potansiyel arz etmektedir. Diğer taraftan güneşli gün sayısının fazla olmasına bağlı olarak açık havada geçirilen zamanın fazla olduğu "kafe" kültürünün yaygın olduğu ve kafelere yönelik bahçe mobilyası ihracatında Fas önemli bir pazar olarak görülmektedir.

Fas genel olarak mobilya sektöründe ithalatçı konumundadır. Diğer taraftan, ülke sahip olduğu coğrafi avantajı da kullanarak diğer Afrika ülkelerine yönelik re-eksport imkanı da sunmaktadır.

Müteahhitlik Hizmetleri

İlk olarak 2007-2008 yıllarında ortaya çıkan ve 2009 yılında derinleşen ekonomik krize rağmen sektörün ayakta kalmaya devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Konut sektöründeki göreceli yavaşlamaya rağmen, 2009 yılında kamu yatırımlarının hız kesmemiş olması bu gelişme önemli rol oynamıştır. Keza kamu yatırımları için önümüzdeki beş yıllık dönemde 283 milyar Dirhamlık (yaklaşık 25 milyar Euro) –pek de gerçekçi olmayan- bir kaynak tahsis edileceği açıklanmıştır.

Konut inşaatı özellikle şehirlerdeki "ekonomik konut" ihtiyacına paralel olarak son dönemde bir gelişme kaydetmiştir. Bununla birlikte finansman temini konusu toplu konut inşaatlarını yavaşlatan en önemli sorundur. Bu nedenle Fas devleti artan bir şekilde özel sektöre destek olmaktadır. Özel sektöre sağlanan finansal destekler yanında kamuda yapısal bir takım tedbirler de hayata geçirilmiş ve yedi ayrı kamu inşaat firması Al Omrane Holding çatısı altında sosyal toplu konut projelerinin daha etkin yürütülmesi hedefi doğrultusunda birleştirilmiştir. Ayrıca, 2003 yılından sonra hızlandırılan geçeköndü dönüşüm programları ve kamu-özel sektör işbirliği yaklaşımı dahilinde kamu arazileri indirimli bedelle özel inşaat firmalarına tahsis edilerek ekonomik konut inşaatı özendirilmektedir.

Alınan tedbirlerin bir sonucu olarak yabancı sermayenin konut üretimine ilgisi giderek artmaktadır. Sektör, turizmden sonra ülkenin yabancı sermaye girişi olan ikinci önemli yatırım alanıdır. 2008 yılında 8,5 milyar Dirham (yaklaşık 800 milyon Euro) yabancı sermaye yatırımı gerçekleşmiştir. Bu ilgiye örnek olarak, BAE'nin lider konut/inşaat firmalarından olan Sorouh Real Estate'in 2007 yılında hayata geçirdiği ve 450 milyon dolarlık bir yatırımla toplam 2300 haneli konut projesi sayılabilir.

2010 yılı Bütçesinde öngörülen yatırım projeleri

Yeni kabul edilen 2010 yılı bütçesinde alt yapı yatırımları için bir aksiyon planı oluşturulmuştur. Buna göre Ulaştırma Bakanlığı 6,3 milyar, Enerji Bakanlığı 4,7 milyar Dirham kredi temin etmişlerdir (sırasıyla yaklaşık olarak 600 ve 400 milyon Euro). Alınan krediler öncelikle otoyolların tamamlanmasına ve limanların geliştirilmesine harcanacaktır.

Ulaştırma projeleri: Bu alandaki en önemli yatırım projelerinin başında demiryolları gelmektedir. İlk olarak ülkenin kuzeyindeki Tanger şehri ile bu şehrin yakınında bulunan Tanger Med Lojistik/Liman/Serbest bölgeleri arasında demiryolu hattı ve Kazablanka-Tanger hattında inşaatı planlanan hızlı trenin alt yapı çalışmalarının tamamlanması planlanmaktadır.

Otoyollar: Ülkenin kısmen özerk otoyol idaresi olan ADM şirketinin sermaye yapısına 1,1 milyar Dirham (100 milyon EURO) ile katkıda bulunarak otoyol projelerine ilave kaynak yaratması bütçe kanunu ile öngörülmektedir. Bu karar 2008-2012 dönemde yapılması planlanan 31,6 milyar Dirhamlık yatırım projesinin 2010 yılındaki ayağını teşkil etmektedir. Bu programın temel hedefi 2011 yılına kadar ülkede 1.417 km'lik bir otoyol ağı oluşturmaktır. Buna ilave olarak Rabat-Kazablanka arasındaki yolun üç hata çıkarılması ve çevre bağlantı yollarının tamamlanması (toplam 383 km) öngörülmektedir. Ancak bu projelerin ihale süreçleri tamamlanmıştır.

Limanlar: Liman projelerine de 2009 yılında 252 milyon, 2010 yılında ise 800 milyon Dirham kaynak ayrılmıştır. Ülkenin muhtelif bölgelerinde enerji tesisi limanları ve mevcut kapasitenin artırılması projeleri öngörülmektedir.

Barajlar: 2010 yılı su kaynaklarının yeniden ele alınarak değerlendirileceği ve yeni bir stratejinin belirleneceği yıl olacaktır. Bu çerçevede Fez şehri yakınlarında 1,2 milyar Dirhamlık iki ayrı baraj yapımı öngörülmektedir. Bu projeye ilave olarak yine aynı bölgede 47Mm3'lük bir su regülasyonu sağlayacak yeni bir baraj inşaatı ile inşaatı devam eden üç barajın (Moulay Bouchta, Mazer, Martil) tamamlanması öngörülmektedir.

Enerji: 2010 yılında ülkenin en büyük yatırım fonu olan Hassan II fonu desteğiyle yeni enerji yatırım ajansının kurulması kararı alınmıştır. Bu kurumun gerçekleştireceği en önemli üç proje ise Tarfaya Rüzgar Enerjisi Parkı, Jorf Lasfar Termik Santralinin tevsi ile Safi Termik Santrali yatırımı olacaktır. Ülkenin 2010 yılı için yenilenebilir enerji kaynaklarını payının yüzde 10'a çıkartılması toplam üretim miktarının 1.000 MW seviyesine ulaştırılması hedeflenmektedir. Bu çerçevede özellikle rüzgar enerjisi yatırımlarının önümüzdeki dönemde hız kazanması beklenmektedir.

Önceki dönemlerde başlatılan yatırım projeleri

Yollar ve Otoyollar:

2010 yılı için hedeflenen 1.500 kilometrelik otoyol ağının son 533 km'lik Marakeş-Agadir ve Fes-Oujda kısmı ile tamamlanması programlanmıştır. (2008-2010 dönemi için proje maliyetinin 15,6 milyar Dirham olması beklenmektedir.)

Ayrıca, toplam 380 km'lik Beni-Mellal otoyolu ve mevcut Rabat-Kazablanka Otoyolunun genişletilmesi çalışması. (2008-2012 dönemi için yaklaşık 15 milyar Dirham).

Akdeniz kıyı şeridinin 2011 yılına kadar turizme açılması programı çerçevesinde sahil yolunun 120 km'lik Jebha-Tetouan kısmının tamamlanması. (2008-2011 dönemi için bütçeden toplam 2,4 milyar Dirham tahsis edilmiştir.)

Köy yollarının ihale çerçevesinde ve kırsal alanda yerleşik halkın yüzde 80'ine erişim sağlayacak olan 2012 yılına kadar 15.500 km köy yolu yapımı. (2008-2011 dönemi maliyetinin 8 milyar Dirham olması beklenmektedir.)

Demiryolları: Toplam 41 milyar Dirham tutarındaki bir proje dahilinde 2008-2012 döneminde; 2005-2009 beş yıllık kalkınma planında yer alan Taourirt-Nador tren yolu hattının genişletilmesi, Tanger Med limanı tren yolu hattı inşaatı, iki katlı yeni tren alımı gibi projeler yanında, Mevcut Kazablanka-Kenitra tren yolu hattının yeni alt yapı yatırımları ile güncelleştirilmesi,

İlk 200 km'lik Kenitra-Tanger kısmının inşasına 2009 yılı içinde başlamak üzere Kazablanka-Tanger hızlı tren hattının hayata geçirilmesi (20 milyar Dirham) projelerinden oluşmaktadır.

Limanlar: Ülkenin olduğu kadar Batı Akdeniz'in en önemli liman projelerinden olan Tanger-Med inşaatına 2012 yılı hedefi dahilinde devam edilecektir. Buna göre; 2008 yılında birinci kısım konteynir limanı tamamlanmış olup, yine 2008 yılında başlanan ikinci kısım liman inşaatının da 2012 yılına kadar tamamlanması hedeflenmektedir.

Mevcut Kazablanka limanının 2010 yılına kadar iki konteynir terminali ilavesi ile genişletilmesi çalışması devam etmektedir. Liman kapasitesine 900.000 konteynirlik bir ilave getirecek olan projenin 712 milyon Dirham'a tamamlanması beklenmektedir.

Zenata bölgesinde 26 hektarlık bir alanda konteynir depo alanları oluşturulması projesi. Mar Chica lagününde 2010 yılına kadar 245 milyon Dirham tutarında balıkçılık ve eğlence limanı inşaatı projesi.

Ulusal Liman İdaresinin sorumluluğundaki limanların 2008-2012 dönemde bakım onarım çalışmaları. (1,1 milyar Dirham)

Havalimanları :

Kazablanka havalimanının üçüncü bir pist ilavesi ve yeni yolcu terminali inşaatı yoluyla geliştirilmesi konusu projelendirilmiştir. Buna göre 10 milyon ilave yolcu kapasitesine cevap vermek ve 100.000m2 alanda hizmet verilmesi planlanmaktadır. Proje dahilinde ikinci terminal bölümü devreye girmiş olup 23.257m2 ulaşan eski birinci terminalin 556 milyon Dirhamlık bütçe dahilinde yeniden düzenlenmesi hedeflenmektedir.

Marakeş havalimanına 50.000m2'lik yeni terminal binası inşaatı projesi.

Oujda-Angad havaalanının yeni bir terminal binası ilavesi projesi.

Konut Projeleri: Hükümetin ülkedeki konut ihtiyacına cevaben uygulamaya koyduğu plan dahilinde; Arz ve talep arasındaki dengenin sağlanması, konut açığının kapatılması, yeni konut üretim tekniklerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Bu çerçevede bir yandan yıllık konut üretiminin artırılması hedeflenirken diğer yandan da yılda 50.000 gecekondunun sağlıklı konutlara dönüştürülmesi planlanmıştır.

Ülkemizdeki TOKİ benzeri bir kamu inşaat yönetim ve idare birimi olan Al Omrane şirketinin yönetimindeki projeler dahilinde yukarıdaki hedeflere ulaşılması maksadıyla; 140.000 Dirhama mal olacak ucuz konut projelerine hız vermiştir. Bu konuda son olarak Aralık 2009 tarihinde açılan ihale ile Kazablanka şehir yakınında toplam 107 hektarlık bir alan yatırımcılara tahsis edilecektir.

Yeni uydu kentler hayata geçirilmektedir. Bunların en önemli iki tanesi 1.200 hektar alandaki 300.000 konutluk Marakeş yakınındaki TAMANSOURT uydu şehri ve 1.000 hektarlık 110.000 konutluk Rabat yakınındaki TAMESNA şehirleridir. Bunlara ilave olarak Kazablanka ve Fes şehrinde daha küçük ölçekli uydu kent projelerinin de inşaatı devam etmektedir. Kamu alanlarının özel müteahhitlik firmalarına tahsisi devam etmektedir.

Teknik Müşavirlik Sektörü

Teknik müşavirlik sektörü Fas'ın Fransız etki bölgesindeki bir ülke olması nedeniyle genelde Fransız firmaları veya Fransız ortaklıkları kontrolündedir. Ülkedeki inşaat standartlarının da Fransız mevzuatı çerçevesinde belirleniyor olması, ihale dosyalarının ilgili idareler tarafından Fransızca olarak talep edilmesi Fransız müşavirlik firmalarının etkisinin artmasına neden olmaktadır.

Dolayısıyla önemli bir Fransızca ve Fransız ihale sistemi bilgisi (ihale dosyalarının hazırlanmasında, teknik düzenlemeler... vb) alt yapısına sahip olmayan yabancı şirketlerin ülkede başarılı olma şansı oldukça azdır.

Otomotiv Ana ve Yan Sanayi

Fas otomotiv sektörü 2008 yılında, 14 milyar Dirham'a (yaklaşık 1,7 milyar ABD Doları) ulaşan üretim hacmi ile sanayi sektörü üretiminde yüzde 5, ihacatında yüzde 15 pay almaktadır. Bu sektörde faaliyet gösteren (100 kadari yan sanayi üretiminde çalışan) yaklaşık 130 firma toplam 40.000 kişiye istihdam sağlamaktadır.

Fas otomotiv sektörü en genel itibariyle otomobil ve ticari araç montaj sanayi ve yedek parça imalatı olmak üzere iki başlık altında değerlendirilebilir.

Sektörün en önemli faaliyet alanı olan otomobil ve hafif ticari araç montajı Fas Otomobil Üretim Şirketi (Société marocaine de construction automobile –SOMACA) tarafından yapılmaktadır. 1959 yılında kurulan, uzun yıllar boyunca Fiat modellerinin (2004 yılına kadar Uno, Palio) montajını yapan firmanın bugün yüzde 80'den fazla hissesi Fransız Renault şirketine ait olup kamuya ait kısmı özelleştirme kapsamında 2003 ve 2004 yıllarında Fransız firmasına satılmıştır. Daha önce Fiat firmasına ait olan yüzde 20'lik hisse de yine Renault tarafından Nisan 2005 tarihinde satın alınmıştır. SOMACA tesislerinde halihazırda Renault'nun Dacia Logan, Kangoo modelleri ile PSA grubunun Citroen Berlingo, Peugeot Partner modellerinin montajı yapılmaktadır. Yıllık 60.000 araçlık montaj kapasitesi olan üretim tesislerinde, 2002 yılında 18.500 adetlik bir üretim söz konusu iken 2008 yılı itibariyle bir kısmı ihraç edilen yaklaşık 36.000 aracın montajı yapılmıştır.

Daha küçük çaplı bir üretim olan büyük ticari araç montajı ise uzun süre yıllık 4.000 araç civarında kaldıktan sonra son üç yılda önemli bir gelişme kaydetmiş 2008 yılında yaklaşık 10.000 araç seviyesine ulaşmıştır. Parçaların tamamına yakınının kit olarak ithal edildiği ve yerli katkı payının son derece düşük olduğu bu üretim dalında DAF, ISUZU, IVECO, MAN, Mercedes, Scania, Volvo, Renault gibi

firmalar faaliyet göstermektedir.

Yedek parça üretimi ülkede halihazırda büyük kısmı Tanger Serbest Bölgesi ile Casablanca-Rabat kıyı şeridinde yerleşik 60 kadar firma tarafından gerçekleştirilmekte ve 35 bin kişiye istihdam sağlamaktadır. Başlıca kablo, plastik parçalar, amortisör, filtre ve egzoz boruları imalatından oluşan yan sanayi üretiminin önemli kısmı ihraç edilmektedir.

Sektör açısından son dönemdeki en heyecan verici gelişme 2008 yılı başında Fas Hükümeti tarafından, ülkenin kuzeyinde yer alan Tanger-Med Serbest bölgesinde yıllık 400 bin araç üretim kapasiteli bir üretim tesisi kurulması amacıyla Renault-Nissan firması ile imzalanan anlaşmadır. Ancak, üretiminin önemli bölümünü ihraç etmesi öngörülen ve 2013 yılında faaliyete geçmesi planlanan yatırımdaki Nissan payı küresel kriz nedeniyle askıya alınmıştır. Renault firmasının ise yatırım planına sadık kalacağı açıklanan proje kapsamında ülkede yan sanayi üretiminin geliştirilmesi de hedeflenmektedir. Otomotiv sektörü Fas hükümeti tarafından stratejik bir sektör olarak kabul edilmekte ve kalkınma programının önemli bir halkası olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede özellikle yabancı sermaye yatırımlarının başta Tanger Serbest Bölgesi olmak üzere ülkeye getirilmesine öncelik verilmektedir. Halihazırda onbeşe yakın yabancı firmanın faaliyet gösterdiği serbest bölgeye daha fazla yatırım yapılması amacıyla bir aksiyon planı hazırlanmaktadır. Tamamen ihracata dönük bir üretim hedeflemesinin yapıldığı plan dahilinde; biri serbest bölgede, diğeri ülkenin batısındaki Kenitra şehrinde toplam 600 hektarlık alan üzerinde iki "Automotive City" kurulmasıyla sektörde 2015 yılına kadar 15 bin yeni iş imkanı yaratılması hedeflenmektedir.

Sektörün ulusal ekonomiye katkısının artırılması amacıyla bazı vergi avantajları da uygulamaya konulmuştur. Buna ilave olarak, sektör yatırımları ülkedeki tercihli diğer bazı sektör yatırımları ile birlikte yatırım fonu desteklerinden yararlanabilmektedir (örneğin, Hasan II Yatırım Fonu kaynaklarından toplam yatırım bedelinin yüzde 10'una kadar malzeme ve arsa desteği sağlanması).

Sonuç olarak sektöre yönelik olarak önemli iş imkanları mevcut olmasının yanında ortak üretim projelerinin hayata geçirilmesi halinde ulusal düzeydeki desteklerden yararlanılması da mümkün bulunmaktadır.

Tarım Alet ve Makineleri

Fas'ın 2009 yılı hasat ve harman biçme makineleri ithalatı yaklaşık 51 milyon \$ olup, bir önceki yıla oranla Fas'ın bu sektördeki ithalatı yaklaşık % 42 oranında artmıştır. Başlıca tedarikçi ülkeler ise, İspanya, İtalya, Fransa, Türkiye ve Almanya'dır. Ülkemizin 2009 yılı ihracatı bir önceki yıla oranla yaklaşık % 145 oranında artış göstererek 8,6 milyon \$'a ulaşmıştır.

Fas tarım sektörünün modernizasyonuna önem vermekte olup, halen ilkel hasat tekniklerinin kullanıldığı bölgeler bulunmaktadır. Meknes Şehri'nde düzenlenen SIAM Fuarı ülkenin en büyük fuarı olarak kabul edilmektedir.

Fas - Düzenlenen Önemli Fuarlar

Milli Katılımda Devlet Desteği Olan Fuarlar

Le Salon Automoto (Kazablanka - Aralık/Her Yıl)

Otomotiv ve Yan Sanayi

Web Sitesi : <http://http://www.selden.com/>

SIB (Kazablanka - Kasım/Her Yıl)

Yapı ve Tefriş

Web Sitesi : <http://www.forem.com.tr/>

Bireysel Katılımda Devlet Desteği Olan Fuarlar

Alitec International Exhibition Of Food Industry And Related Technology (Kazablanka - Temmuz/Her Yıl)

Yiyecek ve içecek, Gıda İşleme ve Paketleme Makineleri

Web Sitesi : <http://www.ofec.co.ma>

BATEXPO (Agadir - Haziran/Her Yıl)

Yapı ve İnşaat Malzemeleri

Web Sitesi : <http://www.batexpo-maroc.com>

BTP EXPO (Kazablanka - Mayıs/Her Yıl)

İnşaat

Web Sitesi : <http://www.batexpo-maroc.com>

Elec Expo International Exhibition Of Electricity, Lighting And Electronics (Kazablanka -

Elektrik-Elektronik
Web Sitesi : <http://www.wanadoo.net.ma>

Enviromaroc Environment Exhibition (Kazablanka - Ekim/Her Yıl)

Enerji ve Çevre Projeleri
Web Sitesi : <http://www.marokko.ahk.de>

Maroc Sourcing (Kazablanka - Ekim/Her Yıl)

Tekstil
Web Sitesi : <http://http://www.amith.org.ma>

Marocotel (Kazablanka - Mart/Her Yıl)

Otel ve Mutfak Ekipmanları
Web Sitesi : <http://www.cfcim.org>

Printpack Expo 2009 (Kazablanka - Haziran/Her Yıl)

Paketleme ve baskı
Web Sitesi : <http://www.printpack-expo.com>

Siam int. Agricultural Exhibition (Meknes - Nisan/Her Yıl)

Tarım, Ormancılık, Bahçecilik, Bağcılık, Balıkçılık ve Hayvan Yetiştiriciliği
Web Sitesi : <http://www.enameknes.ac.ma>